

อิทัปปัจจยตา

ในฐานะที่เป็น ปฏิจสุมุปบาทต่างๆ แบบ

- ๑๓ -

เสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในครั้งที่ ๑๓ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นแบบของ
ปฏิจสุมุปบาทต่างๆ แบบ.** ข้อนี้หมายความว่า อิทัปปัจจยตา
เป็นคำรวม ที่อาจเรียงความกระจายออกไปได้เป็น ปฏิจสุมุ-
บาท, และปฏิจสุมุบาทนี้ ก็อาจจะกล่าวได้หลายๆ แบบ :
หลายแบบก็เพราะว่ากล่าวอย่างสั้นๆ ย่อๆ ไม่ก็อาการก็มี, มาก
อาการก็มี, โดยตรงก็มี, โดยอ้อมก็มี.

การบรรยายในครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายของเรื่อง อิทัปปัจจยตา ดังนั้น
มันจึงเป็นเสมือนการสรุปรวมความเรื่อง อิทัปปัจจยตา อยู่ในตัว.

๔๕๕

ข้อที่กำหนดการของเราต้องผิดไปบ้าง คือในครั้งที่แล้วมา ไม่ได้พูดถึงเรื่องอริยสัจ, เพราะว่าเรื่องก่อนหน้านั้นพูดไม่จบ ต้องเอาเวลาครั้งที่แล้วมาไปพูดเรื่องนั้นเสีย เรื่องอริยสัจจึงยังไม่ได้พูด จึงขอถือโอกาสนำมาพูดรวมกันกับครั้งนี้. ข้อนี้ทำได้ไม่ยาก เพราะว่าเรื่องอริยสัจ ก็คือปฏิจลสมุปบาทแบบหนึ่งนั่นเอง; จึงเป็นอันว่าเราได้กล่าวครบถ้วน ตามหัวข้อซึ่งตั้งใจว่าจะกล่าวแล้วนั้น ทุกประการ. ดังนั้น ในวันนี้จะต้องกล่าวเรื่องอริยสัจจนวกลงไปด้วยในฐานะที่เป็นปฏิจลสมุปบาทแบบหนึ่ง.

ที่นี่ เรื่องที่อยากจะพูดแล้วพูดเล่า ไม่กลัวใครว่าคาญก็คือการทบทวนความมุ่งหมายในการบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ และวันนั้นก็จะเป็นครั้งสุดท้ายอยู่แล้วจึงขอทบทวนอีกครั้งหนึ่ง ว่า ถ้าพุทธบริษัทไม่เป็นผู้แตกฉานในเรื่องอิทัปปัจจยตา ก็ทำให้พุทธบริษัทไม่. แต่ว่าข้อนี้มีการยกเว้นอยู่บางอย่าง คือว่าพุทธบริษัทบางคนก็รู้สึกในความจริงอันเป็นลักษณะอาการของ อิทัปปัจจยตา อยู่บ้างแต่ไม่รู้จักเรียกโดยชื่อว่า อิทัปปัจจยตา อย่างนี้ก็มิ.

ข้อนี้ เหมือนอย่างที่ได้กล่าวแล้วในการบรรยายแต่ครั้งแรก ๆ ที่เดียว ว่า การที่คุณเฑาะคุณเฑายบางคนพูดออกมาได้ว่า : มันอย่างนั้นแหละ ลูกเอ๋ย! อย่าไปเคียดแค้นร้อนใจกับมันเลย! อย่างนี้ก็ย่อมแสดงลักษณะของ อิทัปปัจจยตา อยู่ไม่น้อย. หากแต่ว่าคนผู้กล่าวนั้น ไม่รู้จักใช้คำว่า อิทัปปัจจยตา, เท่านั้นเอง.

อิทัปปัจจยตา ก็คือเรื่องความจริงของธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง. ถ้าผู้ใดรู้แล้ว จะไม่มีสิ่งไร เป็นที่น่าประหลาดอกประหลาดใจ แก่บุคคลนั้น; ไม่ทำให้บุคคลนั้นยินดีได้ยินร้ายได้; แต่ว่าเขาจะมีความปกติสม่ำเสมออยู่ได้ เพราะรู้ธรรมชาติเรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้.

ขอให้ท่านทั้งหลายคิดดูให้คิดว่า เราเป็นพุทธบริษัททำไมกัน. ที่เห็น ๆ กันอยู่นี้ ก็เป็น**พุทธบริษัทกันแต่เปลือก** คือว่าเมื่อพ่อแม่เป็นพุทธบริษัท แล้ว ก็จดทะเบียนลูกลงไปว่าเป็นพุทธบริษัท มันก็เป็นพุทธบริษัทกันแต่เปลือกอย่างนี้เรื่อย ๆ มา เลยไม่รู้เรื่อง อธิปไตยจายตา ก็ยังได้. ถ้าใครต้องการเพียงเท่านั้น มันก็ไม่มี ความยากลำบากอะไรที่จะต้องมาศึกษาเรื่องอย่างนี้. แต่ถ้าจะเป็นพุทธบริษัทกันให้จริงจัง ๆ กล่าวคือเป็นบุคคลที่มีลักษณะเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยแล้ว จะต้องมีความรู้เรื่อง อธิปไตยจายตา; แล้วเป็นพุทธบริษัทกันให้แท้จริง; อย่าเป็นกันแต่เปลือก.

นี่แหละ คือความมุ่งหมายของการบรรยายเรื่องนี้ ว่าพุทธบริษัทนั้น แปลว่า**ศรั** ไม่ใช่คนโง่, และเป็น**ผู้ตื่น** หมายความว่าไม่หลับ, และเป็น**ผู้เบิกบาน** ก็หมายความว่าไม่มีความทุกข์ร้อนอะไร. ทั้ง ๓ อย่างนี้ มันเนื่องกัน : รู้ หรือตื่น นี่เป็นเหตุ, ส่วนเบิกบานนี่มันเป็นผล, และเบิกบานอยู่ได้ในลักษณะที่เหมือนกะว่า ดอกไม้ที่บ้านแล้ว ไม่รู้จักโรย. นี่แหละ คือผลของความเป็นพุทธบริษัท เพราะเหตุที่รัฐธรรมนูญนี้ทำให้**ไม่หลับ**, หรือชนิดที่ทำให้**ไม่ต้องหวนไหว**ไปตามอารมณ์, จึงมีความ**คงที่อยู่ด้วย**ความเบิกบาน.

ท่านผู้ใดกำลังเป็นอย่างไร ในทุกวันนี้ ก็จะไปพิจารณาตัวเองบ้าง ว่ามันมีความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน อยู่พอสมควรแล้วหรือยัง. ถ้ายังมีอะไรที่ไม่รู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องทำใจคอให้เป็นปกตินี้ นี่ก็เรียกว่ายังเป็นคนหลับ; เป็น**พุทธบริษัทแต่เปลือก** ไม่มีเนื้อใน ควรจะรีบแก้ไขเสียโดยเร็ว. หรือถ้ามันยังมีส่วน หรือมีเวลาที่เบิกบานน้อยเกินไป ก็ต้องรีบแก้ไขให้มันมีมากขึ้น ๆ จนกว่าจะอยู่ในระดับที่เรียกได้ว่าเป็นฝักฝ่ายแห่งบุคคลผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน; ซึ่งบางทีก็จะเรียกว่าบรรลุมรรคผล เป็นพระโสดา ฯ เป็นสกิทาคา ฯ เป็นต้น.

นั่นมันไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย หรือเรื่องขลังเรื่องศักดิ์สิทธิ์อะไรอะไร เพียงแต่
ว่ามันเป็นเรื่องของบุคคลผู้มีความรู้ มีความตื่นคือสติตา มีความเบิกบานขึ้นมา
ถึงระดับที่พอจะเรียกได้ว่าอย่างนั้นๆ เท่านั้น. แต่ว่าที่แท้แล้ว คนธรรมดาสาสามัญ
ก็ควรจะมีความรู้ ความตื่น และความเบิกบาน อยู่ด้วยตามสมควร ; แต่เมื่อมันมาก
ถึงขนาดหนึ่ง จึงจะบัญญัติว่าเป็นฝ่ายที่แน่นอนต่อนิพพาน ก็คือเป็นพระอรหันต์.

เรื่องความดับทุกข์ทั้งหมด เราไม่อาจจะแก้ปัญหาได้ด้วยหลักธรรมะข้ออื่น
นอกไปจากธรรมะข้อนี้ คือข้อ อิทัปปัจจยา ที่ได้บรรยายมาแล้วตั้งสิบกว่าครั้ง โดย
แสดงให้เห็นว่ามันเป็นหลักการที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เมื่อรู้แล้ว ก็เลิ
กก็ไม่อาจจะเกิด จนกระทั่งกิเลสหมดความเคยชิน ในการที่จะเกิด มันไม่อาจจะ
เกิดอีกต่อไปได้.

ส่วนที่หวังมากเกินไปกว่านั้นอีกก็คือว่า ขอให้คำคำนี้เป็นคำที่ชินปาก
ให้เราพูดคำคำนี้จนชินปาก คือคำพูดว่า “อิทัปปัจจยา” ; จะสังเกตได้
ก็คือการพลั้งปากออกมา ในเมื่อจิตใจมันกระทบอารมณ์อะไรที่รุนแรง.

คนบางพวกพลั้งปากออกมา เป็นคำพูดที่หยาบคายเกี่ยวกับเรื่องเพศ ;
นี่ย่อมแสดงจิตใจที่ยังต่ำอยู่มาก. บางคนก็พลั้งปากออกมาด้วยถ้อยคำที่ไม่รู้ว่าอะไร
เหมือนกับคนบ้า ; นี่ก็ยังไม่ดี. บางคนก็พลั้งปากออกมาในลักษณะที่แสดง
อารมณ์ในใจว่า เป็นคนฉลาด เป็นคนกลัว ร้องให้คนนั้นช่วย ร้องให้คนนั้นช่วย
หรือแสดงความโง่เขลาออกมาในคำพูดนั้นๆ ; นี่เรียกว่าพลั้งปากออกมาอย่างนั้น
เพราะว่าเขาไม่รู้ธรรม. ถ้าว่าเป็นบุคคลที่รู้ธรรมะในพระพุทธศาสนาโดยแท้จริงแล้ว
ก็จะพลั้งปากออกมาว่าเป็นเรื่อง อิทัปปัจจยา. นั่นมันเป็นภาษาบาลี ถ้าเป็น
ภาษาไทย ก็จะพลั้งปากออกมาด้วยคำเช่นคำว่า : “มันอย่างนั้นเอง!” ; “มันต้อง
เป็นตามเรื่องของมัน” ; ดังนี้เป็นต้น.

อิทัปปัจจยตา คำนี้ ถ้าจะสรุปเอาความหมายสั้น ๆ ที่สุดได้ ก็คือว่า **มันอย่างนั่นเอง**, คือมันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมันอย่างนั่นเอง; แล้วทำไม จะต้องมันให้มันวุ่นวายไป หรือจะต้องกลัว จะต้องท้อใจเสียใจ ด้วยสิ่งต่างๆ ที่เป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา. **เมื่อมันเป็นอย่างนั่นเอง ก็หมายความว่ามันเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นไปตามความจริง ตามกฎความจริงของมัน.**

การบรรยายรวม ๑๓ ครั้งทั้งวันนี้ ได้มีการพูดคำว่า อิทัปปัจจยตา ๆ นี้ นับด้วยร้อย ๆ ครั้ง หรือเชื่อว่าถึงพันครั้ง; ดังนั้นเข้าใจว่าคงจะเป็นความเคยชิน เกิดขึ้นมาใหม่บ้าง ในการพูดจา. ถ้ามีอะไรกะโตะกะตาก ก็ให้ “อิทัปปัจจยตา!” ถ้ามีอะไรมายั่วให้หลงรักก็ “อิทัปปัจจยตา!” ให้หลงโกรธก็ “อิทัปปัจจยตา!” ให้หลงเกลียดก็ “อิทัปปัจจยตา!” ที่น่ากลัวก็ “อิทัปปัจจยตา!” **อย่าให้มี ความกลัว จนขนลุกซู่; หรือว่ามีความท้อใจจนเนื้อเต้น หรืออะไรทำนองนั้น; เพราะนั่นคือคนที่ไม่รู้จัก อิทัปปัจจยตา.**

ถ้าเขารู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา จะคงมีความปฏิบัติ ไม่มีขึ้น ๆ ลง ๆ. หมายความว่าที่น่ารักก็ไม่รัก, ที่น่าโกรธก็ไม่โกรธ, ที่น่ายินดีก็ไม่ยินดี, ที่น่ายินร้ายก็ไม่ยินร้าย, ที่น่ากลัวก็ไม่กลัว; แล้วทุกอย่างก็จะพูดได้ว่า **ไม่มีอะไรที่จะทำให้เราผิดไปจากธรรมดา.** นี่คือผลของการที่มีความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา อยู่ในใจ ถึงขนาดที่ว่าพลั้งปากอะไรออกมา ก็พลั้งออกมาว่า **“อิทัปปัจจยตา”** ดังนี้.

เนื่องจากเราจะไม่มีโอกาสได้พูดเรื่องนี้กันอีกต่อไป เพราะว่าจะเปลี่ยน กำหนดการบรรยายเป็นเรื่องอื่น จึงขออย่างมากเป็นพิเศษในวันนี้. และขอได้รับเอา ความตั้งใจอันนี้ไปพิจารณาดู แล้วก็ช่วยกันทำให้สมตามความตั้งใจด้วย เพื่อว่าจะเป็น การกู้สถานะของพุทธบริษัทในยุคนี้ ให้เป็นพุทธบริษัทที่ดี สมกับยุคที่เขาเรียกกันว่า

มันเป็น “ยุดก้าวหน้า”. พวกอื่นเขาก็ก้าวหน้าไปตามแบบของเขา. เราก็ก้าวหน้าไปตามแบบของเราคือพุทธบริษัท. และเมื่อก้าวหน้าไปตามแบบของพุทธบริษัทก็มีแต่จะทำให้มีความปกติสุขมากขึ้นเท่านั้นเอง. แม้ว่าเราจะก้าวหน้ากันไปในทางที่จะทำลายโลกให้วินาศ แต่เราก็ยังมีความก้าวหน้าไปในทางที่จะทำให้เราอยู่ด้วยความสงบสุข เพราะฉะนั้น คนอื่นจะมาทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ได้ ในเมื่อพุทธบริษัทได้คงอยู่ในร่องในรอยของพุทธบริษัท ดังที่กล่าวมาแล้ว.

ในที่นี้ยากจะพูดเป็นครั้งสุดท้ายว่า **ปัญหาต่างๆ มันแก้ได้ด้วยความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา** : ไม่มีเงินจะใช้ ก็ต้องแก้ได้ด้วยเรื่อง อิทัปปัจจยตา; หรือจะมีความเจ็บไข้ลำบากทุกข์ยากอะไรก็ตามใจ มันก็แก้ได้ด้วยเรื่อง อิทัปปัจจยตา; หรือว่าไม่มีเงินมากเกินไปกว่าที่จะใช้ มันก็แก้ปัญหาก็ได้ด้วยเรื่อง อิทัปปัจจยตา, คือจะรู้จักใช้ จะรู้จักทำให้มันหมดไปในทางที่ถูกต้อง.

แม้มันจะเป็นมากถึงกับว่า คนทั้งโลกเขาจะบ้ากันใหญ่แล้ว จะทำให้โลกนี้มันวินาศแล้ว เหลือแต่เราคนเดียวที่ไม่คิดเหมือนเขา ไม่ทำเหมือนเขา เราก็ยังอยู่ได้ ไม่ต้องกลัว ศัพท์วิชาความรู้ในเรื่อง อิทัปปัจจยตา : มันไม่มีใครมาทำให้เรากลัวได้ ไม่มีใครมาขู่ให้เรากลัวได้ และไม่มีใครมาล่อมาหลอกมาลวงเราให้ไปตามอำนาจของเขาได้ เพราะว่าแม้แต่ความตายมันก็ไม่ทำให้เรากลัวได้. นี่จึงมีความปกติมั่นคง สม่าเสมออยู่ตามกฎเกณฑ์ของเรื่องนี้. เพราะฉะนั้น **ความปลอดภัยของพุทธบริษัท มันขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เพียงเรื่องเดียว** จึงได้เรียกว่าเป็นเรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

นี่แหละคือสิ่งที่ขอทบทวนแล้วทบทวนเล่า **ข้อความเข้าใจแล้ว** ข้อความเข้าใจเล่า มา ๑๒ ครั้ง แล้วก็ ๑๓ ครั้งทั้งวันนี้; กล่าวคือ เรื่องอิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ก็จะได้อีกโดยหัวข้อ ที่กำหนดไว้ต่อไป ถึงเรื่อง **อิทัปปัจจยตา** ที่อยู่ในแบบหรือรูปต่างๆ กัน ; เป็นการประมวลเรื่อง อิทัปปัจจยตา ทุกแบบพร้อมๆ กัน. ในหลายๆ ครั้งที่แล้วมา ก็ได้กล่าวถึงปัจจิสัมปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ไม่แบบใดก็แบบหนึ่งทุกครั้ง แต่ไม่ได้กล่าวในคราวเดียวกันหมด. ในวันนี้ ยากจะกล่าวเป็นการเปรียบเทียบ ในคราวเดียวกันหมดทุกครั้ง จึงได้ให้หัวข้อไว้ อย่างนี้.

ที่นี้ ก็จะต้องทบทวนเรื่อง อิทัปปัจจยตา โดยเฉพาะคำสำหรับเรียก ; เพราะว่าบางคนไม่เคยได้ยินได้ฟังการบรรยายครั้งก่อนๆ มาเลยก็มี อาจจะฟังไม่ถูก จึงขอสรุปเอาใจความของคำคำนี้ มากล่าวไว้อีกครั้งหนึ่ง.

อิทัปปัจจยตา ตามตัวหนังสือก็แปลว่า “**ความที่เหมือนสิ่งๆ เป็นปัจจัย สิ่งๆ จึงเกิดขึ้น**”. คนได้ฟังที่แรกจะรู้สึกว่ามันเหมือนกับคำพูดกำปั้นทุบดิน ไม่มีสาระอะไร. แต่ว่าคนที่ฟังออกแล้ว จะรู้ว่ามันมีความหมายมากและลึกเหลือประมาณ และมันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในลักษณะที่บอกว่า **สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ๆ มันเป็นตัวธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ๆ** ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดนอกจากเหตุผลของมันเอง ไม่ขึ้นอยู่กับพระเจ้าชนิดที่เขาพูดๆ กัน. ถ้าขึ้นอยู่กับพระเจ้านั้นขึ้นอยู่กับตัวมันเอง. **อิทัปปัจจยตา นั้นเอง คือตัวพระเจ้า** ที่มันจะสร้างอะไรขึ้นมาได้, ที่มันจะควบคุมอะไรได้, หรือมันจะทำลายอะไรได้ หรือมันจะให้ทุกข์ให้สุขอะไรได้ แล้วแต่ที่เราไปทำเข้าอย่างไร.

“**ความที่เหมือนสิ่งๆ เป็นปัจจัย สิ่งๆ จึงเกิดขึ้น**” นี้เป็นคำพูดที่พูดไว้เป็นกลาง : กลางที่สุด ไม่ไปข้างซ้าย ไม่ไปข้างขวา หรือมันไม่ไปข้างหน้า

ไม่มาข้างหลัง ไม่ไปข้างบน ไม่ลงไปข้างล่าง; มันอยู่ตรงกลางที่สุดว่า **เมื่อมันสิ่ง ๆ เป็นปัจจัย สิ่ง ๆ ย่อมเกิดขึ้น**. มันเป็นไปได้ทั้งทางดีและทางร้าย เพราะว่าตัวอิทัปปัจจยตา เองนั้น ไม่มีดี ไม่มีร้าย.

มนุษย์ต่างหากที่ไปว่าอะไรดีอะไรร้าย : ชอบใจอะไรก็ว่าดี, ไม่ชอบใจอะไรก็ว่าร้าย; แต่ตัว อิทัปปัจจยตา นั้น มันไม่มีความรู้สึกเป็นดีเป็นร้าย : มันมีแต่เพียงว่า **เมื่อมันสิ่ง ๆ เป็นปัจจัย สิ่ง ๆ ก็เกิดขึ้น** ตามสมควรแก่เหตุแก่ปัจจัย; ไม่รู้ว่าดีหรือร้าย สุขหรือทุกข์. ส่วนมนุษย์ที่เอาความรู้สึกของตัวเป็นประมาณ ก็จะบัญญัติว่า ฝ่ายนั้นเราเรียกว่าทุกข์, ฝ่ายนี้ เราเรียกว่าสุข, ฝ่ายนั้นดี ฝ่ายนั้นร้าย เป็นต้น เป็นคู่ ๆ กันไป; มันจึงเลยกลายเป็นเอียงออกไปข้างซ้ายหรือข้างขวาเป็นต้น ตามสติปัญญาของมนุษย์.

มนุษย์ก็นับว่าฉลาดแล้วที่พูดได้เช่นนั้น. แต่ก็ยังเป็นความโง่งอย่างร้ายกาจอีกชนิดหนึ่ง ในเมื่อมองให้ซึ่งลงไปถึงตัว อิทัปปัจจยตา คือว่ามันเป็นแต่เพียงธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ นั่นคือความจริงที่สุด. ที่นี้ คนไปว่าดีต่อเมื่อตนชอบ ว่าไม่ดี ต่อเมื่อตนไม่ชอบ; แล้วที่ว่าดีหรือไม่ดีตามที่ตนชอบหรือไม่ชอบนั้น มันก็ต่างกัน : คนพาล อัมพพาล พวกโจร พวกคนโง่ นี้มันถือว่าดีไปอย่างหนึ่ง ถือว่าดีไปอีกอย่างหนึ่งตามแบบของตัว; ผู้ที่เป็นบัณฑิต มีความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ก็ว่าดีไปอีกแบบหนึ่งตามแบบของตัว. แต่ทั้งสองคนนี้ยังไม่จริง ยังมั่วสา เรียกว่ามี **โมสธรรม** คือธรรมที่เป็นความเท็จหรือมั่วสาอยู่โดยไม่รู้สึกตัวด้วยกันทั้งนั้น; เพราะมันยังไปบัญญัติอะไร ๆ ตามความรู้สึกของตนเป็นดี เป็นชั่ว เป็นบุญ เป็นบาป เป็นสุข เป็นทุกข์; ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วมันเป็นสักแต่ว่า **“อิทัปปัจจยตา”**. ตัว อิทัปปัจจยตา หรือธรรมชาติแท้ ๆ ไม่มี ความหมายเป็นคุณค่าอย่างนั้นอย่างนั้น. มันมีความหมายแต่เพียงว่า **มันจะต้องเป็น**

ไปตรงตามเหตุตามปัจจัยของมัน มันมีหน้าที่เพียงเท่านั้น. ส่วนที่ว่าดีชั่ว สุขทุกข์ ชอบใจ ไม่ชอบใจ นั้น ทั้งไว้ให้มนุษย์แต่ละคนรู้สึกเอาเอง แล้วก็ว่าเอาเอง.

นี่เราจึงเห็นว่า มันเกิดมีความดีความชั่วขึ้นมาในโลก แล้วก็ไม่ตรงกัน; คนพาลก็ว่าดีไปอย่าง บัณฑิตก็ว่าดีไปอย่าง; แล้วที่วดีของบัณฑิตนี้ ก็ยังมีเป็นหลายๆ ชั้น : ตัวอย่างของบัณฑิตชั้นเตรียมอย่างนี้ บัณฑิตชั้นอุดมก็รับไม่ไหว. นี่เป็นเหตุให้มีการบัญญัติสุคติขึ้นเป็นชั้นๆ : กามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร อะไรเป็นชั้นๆ ไป ล้วนแต่ฝ่ายดีฝ่ายกุศล. แต่ชั้นบนมันรับเอาชั้นล่างไม่ไหว เพราะมันยังติดอย่างตักกอมมือเท่านั้นเอง. นี่มันไม่เกี่ยวกับกับ อิทธิปัจจัยตา ซึ่งมันมีหน้าที่เพียงแต่จะบอกว่า **เมื่อต้องการอย่างนี้ ก็ต้องทำอย่างนี้ ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของปัจจัย ผลก็จะเกิดขึ้นตามกฎเกณฑ์ของปัจจัย** คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น.

ตัว อิทธิปัจจัยตา นี้ มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง แม้แต่ว่าจะเป็นก้อนหิน ก้อนดิน มันก็มีกฎเกณฑ์แห่ง อิทธิปัจจัยตา; เพราะว่าก้อนหินก้อนดิน ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทธิปัจจัยตา. สูงขึ้นมาเป็นต้นไม้ ต้นบอน ต้นหญ้า มันก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทธิปัจจัยตา. สูงขึ้นมา เป็นปลา เป็นปู เป็นเต่า เป็นหมู เป็นสุนัข เป็นแมว อะไร มันก็ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทธิปัจจัยตา. กระทั่งมาเป็นคนนั่งอยู่ที่นี่ได้ มันก็มาตามอำนาจของ อิทธิปัจจัยตา.

นี่เรากำลังพูดกันถึงเรื่อง อิทธิปัจจัยตา ซึ่งเป็นเรื่องของทุกคน ทั้งผู้พูดและผู้ฟัง. เราควรจะรู้เรื่องนี้มากขึ้นๆ ว่า **อิทธิปัจจัยตา นั้น คืออะไร? อยู่ที่ไหน? เมื่อไร?** ตอบได้ว่า มันคือทุกสิ่งทุกอย่าง มันอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง แล้วมันอยู่ตลอดเวลา ทุกยุคทุกสมัยไม่มีจำกัด ไม่มียกเลิก, คือมันเป็นทุกอย่างในที่ทุกแห่ง และตลอดทุกเวลา ทุกยุคทุกสมัย.

นี้สังเกตดูให้ที่จะเห็นว่า มันยิ่งกว่าพระเจ้ากระมัง? หรือว่าจะไม่มีพระเจ้าไหนยิ่งไปกว่ากฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จึงถือว่า **นี่คือพระเจ้าในพุทธศาสนา**. ตามความหมาย เขาพูดกันถึงพระเจ้าในศาสนาอื่น ๆ ว่าเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้ควบคุมโลก ผู้ทำลายโลก ผู้ดูแลโลก รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง สุดแล้วแต่จะพูดไปอย่างไร มันจะมีครบอยู่ในคำว่า อิทัปปัจจยตา; เพราะฉะนั้น เราควรจะรู้จักสิ่งนี้.

คำว่า อิทัปปัจจยตา นี้ บางทีก็เรียกว่า ปฏิจสุมุปบาท ใช้แทนกันได้. เปรียบเทียบดูความหมายของมันก็เหมือนกัน : อิทัปปัจจยตา แปลว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้ พูดโดย logic มันก็พูดกลับไปกลับมาได้ แปลว่า เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ มันก็ไม่เกิดขึ้น หรือว่าเมื่อมันไม่มีอะไรเป็นปัจจัย มันก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น.

อาการที่สิ่งหนึ่งปรุ่งแต่งสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น นั้นเรียกว่า ปฏิจสุมุปบาท แสดงเฉพาะอาการที่ว่า มันเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่มีอยู่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; อาการของมันนั่นเองเรียกว่า ปฏิจสุมุปบาท. ตัววัตถุ หรือตัวธรรมะแท้ ๆ นั้น ก็เรียกว่า **ปฏิจสุมุปบันนธรรม**; คือเมื่อเพ่งเล็งถึงการที่มันเป็นอยู่ตามปกติ ไม่ได้ทำหน้าที่ปรุ่งแต่งสิ่งใด นี้เราเรียกว่า ปฏิจสุมุปบันนธรรม : **ธรรมที่ได้อาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเสร็จแล้ว ตั้งอยู่ ปรากฏอยู่.** ที่นี้ ถ้าว่าสิ่งนั้นกลับเป็นเหตุปรุ่งแต่งสิ่งอื่นต่อไปอีก มันก็กลายเป็นอาการที่ไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่จะทำให้สิ่งใหม่อีกสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นมา. อาการระหว่างนี้ เราเรียกว่า **ปฏิจสุมุปบาท** คือความที่อาศัยสิ่งหนึ่ง แล้วเกิดสิ่งใหม่ขึ้น.

คำสองคำนี้ มันใกล้เคียงกันมาก พยายามเข้าใจให้ดี. คำว่า **ปฏิจสุมุปบันนธรรม** หมายถึง **ตัวธรรมชาติ** ที่มันเป็นไปตามนั้น; **ปฏิจสุมุปบาท** คือ **อาการ** ที่มันจะเป็นไปตามนั้น; ตามนั้น คือตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

ตามหลักของพุทธศาสนา ต้องการให้ทุกคนมองเข้ามาข้างใน ไม่ต้อง
การจะมองออกไปข้างนอกก็ได้ เพราะเรื่องความทุกข์ ความสุข ปัญหาต่างๆ มันอยู่
ในตัวคน, มันเกิดในใจ; เพราะฉะนั้น เราต้องมองเข้ามาข้างใน ไม่จำเป็นจะต้อง
มองข้างนอก. แม้ว่ามันจะอาศัยสิ่งข้างนอกเป็นต้นเหตุ แต่ว่าเมื่อเกิดเรื่องอะไร
ขึ้นมาแล้ว มันก็ปรากฏขึ้นในใจ หรือตั้งอยู่ที่ใจ เป็นอยู่ที่ใจ, ทุกข์อยู่ที่ใจ,
เดือดร้อนอยู่ที่ใจ. ดังนั้น ก็**ต้องมองที่ใจเป็นส่วนใหญ่** ซึ่งจะต้องดูกันโดยละเอียด
พอสมควร ว่าร่างกายนั้นมันเป็นอย่างไร? มันมีอะไร? แล้วมันเป็นไปตามกฎเกณฑ์
อย่างไร? จะดูกันที่ไหนก่อนก็ได้.

เมื่อดูกันที่เนื้อหนัง มันก็มาจากเหตุปัจจัยของมัน. ถ้าพูดอย่างภาษา
ในสูตรที่กล่าวไว้ ก็ว่า มันอาศัยบิดามารดาเป็นต้นเหตุ แล้วก็เจริญเติบโตขึ้นด้วย
ข้าวปลาอาหาร แล้วมันเป็นอย่างนั้นอยู่ตลอดเวลา คือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา.
เราก็เห็นได้ทันทีว่า เนื้อหนังร่างกายนั้นมันก็เป็น **ปัจจัยสมุปบันธรรม ที่แสดง
อาการแห่งปัจจัยสมุปบาทอยู่เสมอไป.** เนื้อหนังร่างกายนี้ มันเกิดมาจากบิดา
มารดา อาศัยข้าวปลาอาหาร; เพียงเท่านั้น มันก็เนืองกันไปถึงข้าวปลาอาหาร
ซึ่งมันเป็นปัจจัยสมุปบันธรรมอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

ข้าวปลามันเกิดมาจากไหน? ข้าวมันเกิดจากในนา ปลามันเกิดจาก
ในน้ำ แล้วมันเกิดขึ้นมาเจริญขึ้นมาได้ด้วยอาหารแห่ง อิทธิปัจจัยตา ตามกฎเกณฑ์
ของ อิทธิปัจจัยตา มาเป็นอาหารของมนุษย์ เกี่ยวข้องกับร่างกายของมนุษย์ ทำให้
ร่างกายของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป : นี่ความเปลี่ยนแปลงนี้ ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์
ของ อิทธิปัจจัยตา.

เมื่อร่างกายเป็นไปถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ อิทธิปัจจัยตา ก็หมายความว่า
มันเป็นไปได้ มันไม่ตาย. เด็กคนนี้ก็จะต้องค่อยๆ เติบโตขึ้นมา คือไม่ตาย.

ร่างกายที่มีชีวิตเติบโตขึ้นมา ความรู้สึกส่วนที่เป็นนามธรรมในร่างกายนั้น มันก็เจริญเติบโตขึ้นมาด้วยกัน เพราะว่าในสิ่งที่มีชีวิตนั้น มันย่อมมีความรู้สึก. เซลล์ที่มีชีวิตย่อมมีความรู้สึกได้เฉพาะเซลล์ ; เมื่อเซลล์หลายๆ เซลล์มันรวมกันเข้ารูปของความรู้สึกมันก็ใหญ่โตกว้างขวางออกไป : นี่ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา คือเป็นปฏิจัสมุปบาท ประจักษ์กันตามกฎของ อิทัปปัจจยตา.

ขณะที่มันไม่ทำหน้าที่ปรุงแต่ง แต่ถูกสิ่งอื่นปรุงแต่งนี้ **เราเรียกมันว่า ปฏิจัสมุปบันธธรรม** คือธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นมาแล้ว. พอมันปรุงแต่งสิ่งอื่น มันก็กลายเป็นเหตุสำหรับปรุงแต่งสิ่งอื่นด้วยอาการของปฏิจัสมุปบาท; ปฏิจัสมุปบันธธรรมอันใหม่ก็เกิดขึ้นมา. ถ้าเราจะดูที่เนื้อหนังของเรา มันก็ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เทพจะว่าทุกกลมหายใจเข้าออก แล้วมันมีความเจริญขึ้น ทั้งโดยร่างกายและโดยจิตใจ.

เรารู้กันอย่างนี้ก่อนเป็นพื้นฐาน ว่าที่เราเรียกกันว่าคนๆ หนึ่งนี้ **ไม่มีอะไรนอกจากปฏิจัสมุปบันธธรรมนานาชนิด ที่ได้เปลี่ยนไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา** อย่างละเอียดจนมองไม่ค่อยเห็นก็มี อย่างที่หยาบๆ ง่าย ๆ มองเห็นได้ง่ายก็มี แต่คนมันไม่มองเอง; มันก็เห็นไม่ได้.

แม้แต่เรื่องเหตุตหยาบๆ เช่นเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายอย่างนี้ มันก็ยังไม่เห็น ที่นี้จะไปมองเรื่องที่ละเอียดกว่านั้น มันก็มียาก. **เรื่องละเอียด ก็คือเรื่องจิตใจ** เมื่อตาได้เห็นรูปเข้าอย่างหนึ่ง หรือเมื่อหูได้ฟังเสียงเข้าอย่างหนึ่ง ฯลฯ **ความเป็นไปทางจิตใจก็เกิดขึ้น เรียกว่าเหตุทางจิต** ก็ได้ตั้งต้นเคลื่อนไหว.

ตัวอย่างเช่นเมื่อตาเห็นรูป ก็เกิดความรู้สึกทางตาขึ้นมา ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วจิตก็กำหนดเอาความรู้สึกอันนั้นต่อไปอีก เรียกว่าสัมผัสในอารมณ์นั้น

โดยจิตใจเกิดความรู้สึกขึ้นมาเป็นความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง : อย่างนี้ก็เป็น
ขั้นหนึ่งแล้วที่สำคัญมาก. ที่นี้ เมื่อเกิดความพอใจบ้างหรือไม่พอใจบ้าง มันก็เกิด
ความคิดที่จะทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่พอใจ หรือตามที่ไม่พอใจ.

พฤติกรรมของจิตตอนนี้เป็นอันตรายนมาก ก็จะเป็นทุกข์หรือสุข หรือ
ไม่ทุกข์ไม่สุขกันก็เพราะว่าทำผิดหรือทำถูกตอนนี้อย่างหนึ่ง เช่นว่าเห็นรูปที่สวยงาม
กับกิเลสนี้ มันก็ต้องมีความคิดชนิดที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการ
ของกิเลส ประเด็นเป็นความโลภ หรือความโกรธ หรือความหลง ขึ้นมา.

ตอนนั้นคำพูดที่จะใช้เรียกมันไปมันยังไม่เหมาะ เช่นว่าเกิดความรักขึ้นมา
จะเรียกว่า กิเลส ก็ได้ ก็เป็นโลภะ หรือเป็นราคะ; จะเรียกว่าเป็น กรรม คือ
มโนกรรมก็ได้ เพราะว่าจิตมันได้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว คือเป็น
ความโลภ เป็นอกิเลส ความอยาก ความกระหาย ความต้องการ คือจิตมันทำการ
เข้าแล้ว ก็เรียกว่ากรรมก็ได้.

นี่ก็พูดไว้เพื่อจะเป็นเครื่องสังเกต ว่าคำพูดในภาษาบาลีเมื่อมาแปล
เป็นไทยแล้ว ทำอย่างเสมอ เพราะว่าภาษาไม่เท่ากัน ไม่ค่อยจะมีคำที่ตรงกันหรือ
เทียบกันได้ทันที; เช่นเราโกรธอะไรขึ้นมา อย่างนี้จะเรียกว่าอะไร? ลองคิดดู;
เรียกว่ากิเลสก็ได้ เพราะว่าความโกรธนั้นเป็นกิเลส คือทำจิตให้เศร้าหมองไปแล้ว.
ความโกรธนั้นจะเรียกว่ากรรมก็ได้ คือมโนกรรม กรรมที่จิตใจกระทำ; เป็น
มโนกรรมอย่างหนึ่งในอกุศลกรรมบถ ๑๐ มันก็เป็นกรรมได้. **ความโกรธเป็น**
กรรมก็ได้ เป็นกิเลสก็ได้ แล้วแต่จะเล็งถึงแง่ไหน ส่วนไหน : จะให้เป็นกิเลส
ก็เล็งถึงส่วนที่ทำให้เศร้าหมอง; จะให้เป็นกรรมก็เล็งถึงการที่มันเกิดการ
เคลื่อนไหวในทางมโน คือในทางจิตขึ้นมาแล้ว. ครั้นมันทำการแล้วมันก็มีผลกระทบ
คือเผาตัวเองให้ร้อน. มโนกรรมชนิดนี้เกิดขึ้นเมื่อไร ก็เผาจิตใจนั้นให้ร้อน.
นี่ก็เป็นวิบากหรือผลแห่งกรรมแล้ว.

กิเลสมันก็คือความโกรธนั่นแหละ กรรมก็คือความโกรธนั่นแหละ
 วิชาก็คือความโกรธนั่นแหละ เพราะมันร้อน. คำพูดมันกำกวมได้อย่างนี้
 เราจะต้องเอาตัวจริงเป็นหลัก; อย่าเอาคำพูดเป็นหลัก ก็จะต้องพูดกันให้ชัดเจน
 ไปว่า หมายถึงอะไร.

ถ้าความโกรธเป็นเพียงเครื่องทำให้เศร้าหมอง ก็เรียกความโกรธว่า
 “กิเลส”. ถ้าความโกรธเป็นการกระทำของจิต ก็เรียกว่าเป็น “มโนกรรม”
 แล้วความโกรธนี้ไม่ต้องสงสัยละ ไม่ต้องรอแล้ว : พอโกรธก็ร้อนเท่านั้นแหละ
 นี้มันก็เป็น “วิชา” แล้ว. อาการที่เป็นไปอย่างนี้ เป็นไปได้โดยอัตโนมัติ
 หรือว่าโดยกฎของธรรมชาติ คือ อิทัปปัจจยตา. พอเราโกรธก็เศร้าหมอง
 แล้วก็ร้อนเป็นไฟ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา นี้ มันเข้าเป็นเจ้ากัเจ้าการ ไปเสียในที่
 ทุกหนทุกแห่ง : แม้แต่จะถ่ายอุจจาระไม่ออก มันก็เพราะอันนี้; ถ่ายอุจจาระ
 สะดวก มันก็เพราะอันนี้. นี่ขอร้องที่พูดกันให้มันประหยัดเวลา ว่ากฎเกณฑ์ของ
 อิทัปปัจจยตา นี้ มันเป็นเจ้ากัเจ้าการ หรือเป็นพระเจ้าชนิดไหนก็ไม่รู้ แทรกแซง
 เข้าไปในที่ทุกหนทุกแห่ง ทุกกรณี ทุกเวลา; ขอให้ช่วยกันรู้จักไว้.

เมื่อรู้จักสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์สำหรับให้
 ปฏิจัสมุปบันธธรรมมีพฤติกรรมเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ตั้งนี้แล้ว ก็เรียกว่ารู้สิ่งที่เรียกว่า
 ปฏิจัสมุปบาท คืออาการที่มันเปลี่ยนไป ๆ.

หัวข้อใหญ่ที่เรามีไว้จะบรรยายนั้น ก็ว่า ปฏิจัสมุปบาทนานาแบบ คือ
 ปฏิจัสมุปบาทที่มองเห็นได้หลาย ๆ แบบ. และจะพูดให้ฟังได้ก็แบบก็ตามใจเท่าที่
 เวลาฉันจะอำนวย.

ปฏิจธสมุปบาทแบบคร่อมภพคร่อมชาติ.

อย่างไรก็ดี อยากจะเตือนอีกครั้งหนึ่งว่า ได้พูดมาแล้วว่า เรื่องปฏิจธสมุปบาทนี้ มันมีอยู่สองฝ่าย : ฝ่ายที่เขาพูดกันทั่วไป สอนกันอยู่ในโรงเรียนทั่วไป ทุกหนทุกแห่ง ทั้งเมืองไทย ลังกา พม่า นั้นมันก็อย่างหนึ่ง. ที่เขาพูดกันตรง ๆ กันอยู่ เป็นปฏิจธสมุปบาทคร่อมสามภพสามชาติ คือสำหรับคนที่ถือหลักว่า : ทำเหตุในชาตินี้ - แล้วก็ไปมีผลในชาติหน้า; ผลในชาติหน้ากลายเป็นเหตุสำหรับมีผลในชาติถัดไปอีก - กินเวลาสามชาติอย่างนี้ ก็มีอยู่ สอนอยู่ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาจะมีมากที่สุด. แต่ที่เป็นพุทธภาษิต หาไม่ค่อยจะพบ คือว่าปฏิจธสมุปบาทในพระพุทธานุชาตินั้น เอาแต่ที่ในชาตินี้เท่านั้น.

ปฏิจธสมุปบาทแบบขณิกะ.

ที่นี้ ตรงนี้ เคียงนี้ เท่านั้น ก็มีปฏิจธสมุปบาทได้เป็นรอบ ๆ ๆ อยู่นับไม่ไหว. ในวันหนึ่งก็นับไม่ไหว ไม่เหมือนกับที่ต้องรอถึงสามชาติ จึงจะเป็นปฏิจธสมุปบาทสักรอบหนึ่ง. ปฏิจธสมุปบาทอย่างนั้น มันมีไว้สำหรับสอนศีลธรรม : สอนให้คนกลัวบาป ทำดีในชาตินี้ไว้ เป็นผลในชาติหน้าต่อตายแล้วนั้นละ. คุณมันมีลักษณะเป็นสัสสตทวิฏฐิอยู่ในนั้น คือเชื่อว่าคนเดียวกันตายแล้วเกิดอีกแล้วจะได้รับผลของกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้ คือตัวกู้นั้นแหละ อย่างนั้นมันเป็นลักษณะของสัสสตทวิฏฐิ ไม่ใช่พุทธศาสนาที่ถูกต้อง. แต่ก็สอนได้ในฐานะเป็นศีลธรรมให้คนกลัวบาปกลัวกรรม ทั้งหน้าตังทำดี หวังฟังดี อยู่กับดี เอาตัวรอดกับดี มันก็เป็นไปแต่เพียงดี น้อย่างหนึ่ง.

ปฏิจจสมุปบาทเพื่อทำลายสัสสตทิฏฐิ.

ปฏิจจสมุปบาทอีกอย่างหนึ่ง ที่มุ่งจะสอนลงไปถึงว่า **ไม่มีตัวเรา** : กระจายออกไปเหลือแค่กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท แล้วก็เป็นเพียงปฏิจจสมุป-
 บันธรรมดาอย่างหนึ่งๆ ; ใน ๑๒ อย่างนั้น **ไม่มีตัวเราอยู่ที่ไหน** ; ไม่มี
 ใครเป็นผู้ทำกรรมชนิดที่ว่าฝากไว้ก่อน จะไปเอาผลชาติหน้า ; อย่างนี้ไม่ได้สอน.
 เพราะเหตุว่า มาถึงขั้นนี้แล้ว ให้ถือว่าไม่ไหว ! ไม่ได้แล้วโว้ย !! การที่เวียนว่าย
 ตายเกิดอย่างนั้นมันไม่ไหว : จะดีก็ไม่ไหว จะชั่วก็ไม่ไหว ; เกิดเป็นเทวดา
 ก็ไม่ไหว เกิดเป็นพรหมก็ไม่ไหว ; อย่างว่าแต่จะเกิดเป็นเศรษฐีเป็นอะไรเลย
 นี่มันไม่ไหวทั้งนั้น. ดังนั้น มันจึงเป็นปฏิจจสมุปบาทที่จะสอนให้ไม่มีคน **ไม่มีคน**
เหลืออยู่, ไม่มีตัวตนหรือตัวกูเหลืออยู่ ; ให้จิตใจมันหมดจากความรู้สึกที่ว่า
 มีตัวคน หรือมีตัวตน ที่จะดีหรือจะชั่ว. เรื่องมันเลยเป็นคนละความมุ่งหมาย :
 ไม่มีสัสสตทิฏฐิ ไม่มีความคิดตั้งอยู่ ว่ามีตัวฉันที่จะทำและจะได้ ; หรืออะไร
 ทำนองนั้น.

พวกแรกเขาก็คงพูดว่า ฉันทำดี ทำบุญทำกุศล ตายแล้วก็ได้ผล
 ทำแล้วก็สบายใจ เมื่อจะตายก็สบายใจ นั่นก็พวกหนึ่ง. **อีกพวกหนึ่งจะมองกันไป**
ในแง่ว่าฉันไม่มีตัวฉัน มีแต่กระแสแห่งธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของ
อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท. ฉันไม่อยากได้ทั้งดีทั้งชั่ว ไม่อยากอะไรหมด
 อยากจะมีจิตใจที่เป็นอิสระ, มีอะไรจะทำก็ทำ ; แต่จะไม่ถือว่าได้ ว่าเสีย ; มีอะไร
 จะกิน ก็กินพอให้ชีวิตมันปกติอยู่ได้ ไม่มีตัวฉันที่จะเป็นเจ้าของของสิ่งนั้น ของสิ่งนี้
 หรือว่าจะรับเอาเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ ; หรืออะไรอย่างนี้ไม่มี.

เรื่องปฏิจจสมุปบาทของพวกแรกนั้น จะไม่พูดในวันนี้ เพราะว่าเขาพูดกัน
 ทั่วไปทุก ๆ หนทุก ๆ แห่งแล้ว ; จะพูดแต่เรื่องปฏิจจสมุปบาทตามพระบาลีของ
พระพุทธเจ้า ที่จะชี้ไปในทางที่ว่า **ไม่มีตัวตน**.

เมื่อฝึกจิตสมาธิมีอยู่ ๒ ชนิด ดังนี้ ก็หมายความว่า เราจะพูดอย่าง
ชนิดหลังที่ **ไม่เป็นสัสสตทิฐิ** และ **ไม่เป็นอุจเจตทิฐิ** แต่เป็น **สัมมาทิฐิ** แท้
คือไม่มีตัวตน **ไม่มีสิ่งใดที่ควรจะถือว่าตัวตน** มีแต่ธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎ
ของ อิทัปปัจจยตา. มันรู้สึกละเอียดๆ อย่างไร ในทุกอย่างได้ แต่มัน **ไม่มีความ**
รู้สึกว่าเป็นตัวกู เป็นของกู. นั่นคือหลักพระพุทธศาสนา ที่ถูกต้องตามหลักแห่ง
มหาละเอียด. เราจะพูดกันแต่ฝึกจิตสมาธิประเภทหลังนี้ แล้วทีนี้ก็จะพูดไปตาม
ลำดับว่า :-

สิ่งที่เรียกว่า ฝึกจิตสมาธิ นั้น **เล็งถึงอาการที่สิ่งหนึ่งปรุงแต่ง**
สิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น สิ่งหนึ่งปรุงแต่งสิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้น ตามกฎของอิทัปปัจจยตา
ว่า **เมื่อสิ่งหนึ่ง เป็นปัจจัย สิ่งหนึ่ง จึงเกิดขึ้น**.

สำหรับข้อนี้ให้เข้าใจเสียก่อนว่า **มันจะปรุงแต่งช่วงเดียว ขณะ**
เดียว; แม้ช่วงเดียว ก็เรียกว่าฝึกจิตสมาธิ. แม้มันจะปรุงแต่งกัน
หลายๆๆ ช่วงต่อกันไปจนถึงผลสุดท้ายของกรณีหนึ่ง ก็เรียกว่าฝึกจิตสมาธิ.
ดังนั้น ดังที่เราทราบกันอยู่ดีแล้ว และที่พระสวดตั้งหลายสิบครั้งแล้วนี้ มันก็บอก
แล้วว่า แม้แต่เพียงว่า “อวิชชาให้เกิดสังขาร” ช่วงเดียวนี้ก็ฝึกจิตสมาธิ;
แม้ “สังขารให้เกิดวิญญาณ” นี่ก็ฝึกจิตสมาธิ; ช่วงเดียวอาการเดียวอย่างนี้
ก็เรียกว่าฝึกจิตสมาธิ และเมื่อมาต่อกันทั้ง ๑๑ อาการ มันก็เป็นฝึกจิตสมาธิ
อยู่นั่นแหละ; หากแต่ว่ามันเต็มรอบ หรือเต็มสาย, หนึ่งๆ.

เพราะว่า คำว่า ฝึกจิตสมาธิ มันเล็งถึงอาการที่ : **เมื่อสิ่งหนึ่งเป็น**
ปัจจัย ทำให้สิ่งใหม่เกิดขึ้น นี่ก็ฝึกจิตสมาธิ ดังนั้นมันจึงมีมากมาย แล้วแต่
ว่าจะมองกันในแง่ไหน หรือสักเท่าไร. การปรุงแต่งที่เกี่ยวข้องกันไปเป็นสายนั้น

เป็นปฏิจสุมุปาบททั้งนั้น, แม้ของสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่นรถยนต์ เป็นต้น, หากแต่
ไปยังเรียกว่า อิทัปปัจจยตา สำหรับสิ่งที่ไม่มีชีวิต. แต่ในที่นี้เราไม่ได้พูดถึงสิ่ง
 ที่ไม่มีชีวิต, เราจะพูดถึงแต่สิ่งที่มีชีวิต เพราะมันรู้จักสุขรู้จักทุกข์. อาการที่
 เรียกว่าปฏิจสุมุปาบท คืออาการที่สิ่งหนึ่งได้กระทำให้สิ่งหนึ่งเกิดขึ้น; **คืออาการที่**
เหตุได้ทำให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปฏิจสุมุปาบท; มีชื่อแทนหลาย ๆ ชื่อ
 เช่นคำว่า อิทัปปัจจยตา, ยถาปปัจจยตวัตตนาตา, เป็นต้น. แล้วก็ควรจะทบทวน
 ชื่อที่เคยพูดมาแล้ว ที่พระก็เคยสวดอยู่เสมอว่า ตถตา, อวิตถตา, อนัญญตถตา.
 ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น ความเป็นอย่างนั้น คือความเป็นไปตามกฎธรรมชาติ.
 อวิตถตา แปลว่า ความที่ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ก็ถูกแล้ว เมื่อเป็นอย่างนั้น
 มันก็ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น. แล้วก็ อนัญญตถตา ความที่ไม่เป็นไปโดย
 ประการอื่นจากนั้น. นี่ก็เพื่อให้คำจำกัดความมั่นคงยิ่งขึ้น; พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัส
 คำที่มันเนื่องกัน เพื่อจะช่วยกำกับกัน; เป็นคำที่ต้องพูดให้มันเนื่องกันไว้ เพื่อให้
 มันจำกัดไว้ให้ชัด อย่าให้มันเกินได้.

ตถตา อวิตถตา อนัญญตถตา อิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปาโท นี้ มีลักษณะ
 เป็นวลีเนื่องสหสัมพันธ์กันไป จนพูดได้ว่า ถ้าเห็น อิทัปปัจจยตา ก็เห็นปฏิจสุมุปาบท,
 เห็นปฏิจสุมุปาบท ก็เห็นตถตา, เห็นตถตา ก็คือเห็นอวิตถตา, เห็นอวิตถตา
 ก็คือเห็น อิทัปปัจจยตา; แต่ทั้งหมดนั้น ก็เรียกได้ว่าปฏิจสุมุปาบท. แต่คำที่
 มันเหมาะสมที่จะเป็นเจ้าของที่สุด ก็คือคำ “อิทัปปัจจยตา” ที่เป็นหัวใจของการ
 บรรยาย ๑๓ ครั้ง ในชุดนี้.

เอาละทีนี้จะให้ **อิทัปปัจจยตา อาละวาด**ดูบ้าง; มันจะอาละวาดไปได้
 ถึงไหน? ที่แท้มันก็เท่าที่ไถ่กินได้ฟัง ได้รู้กันอยู่ทั่วไปนั่นแหละ แต่ไม่รู้จัก.
 ถ้าเราพูดอะไรไปในทำนองที่เรียกว่า มัน**เป็นสิ่งที่**ไม่ ไขควงไม่ ไขคนแล้ว มัน**เป็น**

อิทัปปัจจยคา หมด เรียก อิทัปปัจจยคา ไว้เป็นหลัก ; แล้วมันก็เป็นศตคา เป็นอวิตตคา เป็นอนัญญตคา แล้วก็เลยออกไปถึงเป็นธัมมัญญิตคา, ที่สวคอยู่ วันละเที่ยวก็จะออกซื้อค่านี้อันถึง ๑๑ ครั้ง ชั่วที่สวคนี้คนเดียววัน. และเป็นธัมมเนียมคา เป็นกฎตายตัวของธรรมคา. **ความตั้งอยู่แห่งธรรมคา** เรียกว่า “**ธัมมัญญิตคา**” ; **ความเป็นกฎตายตัวของกฎธรรมคา** เรียกว่า “**ธัมมเนียมคา**”.

ที่นี่ เรียกให้กว้างครอบจักรวาล ก็เรียกว่า “**ธัมมธาค**”, ธัมมธาค-ตุ. ที่เรียกว่าธัมมธาค นี่ตัวมันใหญ่จนวัดไม่ได้แล้ว. ถึงตัว อิทัปปัจจยคา เอง มันก็ใหญ่จนวัดไม่ได้แล้ว ; แต่พองขึ้นยังไม่ใหญ่เท่ากับคำว่า ธัมมธาค. ลองคิดดูเองซิว่า **ธัมมธาค** อยู่ที่ไหน ? ตัวใหญ่เท่าไร ? มันไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธัมมธาค : โลกนี้ โลกไหน โลกอื่น หรือว่าความคับแห่งโลก ความเกิดขึ้นแห่งโลกทั้งปวง ความคับแห่งโลกทั้งปวง หรือการประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับโลกทั้งปวง มันเรียกว่า “**ธรรมธาค**” ได้ทั้งนั้นแหละ. อิทัปปัจจยคา มันอาจจะวัดได้มากถึงอย่างนี้ ถ้าไปเกิดเรียกมันว่า “**ธรรมธาค**” เข้า. แต่ที่นี่ เราไม่จำเป็นจะต้องไปเสียเวลา ไปมองกันให้มาถึงขนาดนั้น เรามองเท่าที่จำเป็นแก่เรา เกี่ยวกับปัญหาของมนุษย์คนหนึ่ง ๆ ก็ดูแต่เพียงว่า รู้เท่าไรมันจะช่วยระงับความทุกข์ร้อนในใจได้.

จงนึกถึงบรรพปัจเจกชน ที่มีคำว่า ธาคุมตตกา ธาคุมตตโก อะไรนี่ มันแปลว่า “**สัตว์ธาค**”. **อิทัปปัจจยคา** มุ่งเฉพาะแต่ตั้งที่มันเป็นตัวว่า “**ธาคตามธรรมธาค**” แต่แล้วมันก็ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธาคตามธรรมธาคอยู่นั้นแหละ. ถ้าเห็นว่าไม่มีอะไรนอกจากธาคตามธรรมธาค มันก็ไม่เห็นว่ามีตัวตน ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู ไม่มีอัตตา ; ดังนั้น เราก็เรียนเรื่องธาคมัตตะโก, นิสสัคโค, นิชชีโว, สุญญ มาตั้งแต่บวชเณร แล้วก็เรียนอย่างหลบลูหลบลตาให้ตามมันคำว่า “**อัยยคนโง่ !**”

เท่าตัวนี้หมายถึงเท่าในโรงหนัง. มันค่าอ้ายคนโง่ว่า “กูนี้น่าหากเป็นพระธรรม; อ้ายที่มั่งว่เป็นพระธรรมนั้น มันเป็นกระตาส”. เท่าก็ต้องทำอย่างนี้เสมอ. ก็เหมือนกับมันค่าพวกคนทั้งหลาย ที่เรียน ยถาปจฺยํ ปวตุตฺมานํ ราชุมตุตเมเวตํ ฯลฯ มาจนบ้านนี้แล้วก็ยังไม่รู้ว่าอะไร.

วันนี้ขอบอกเสียเลยว่า ราชุมัตตะโก นั้นแหละคือ อิทัปปัจจยตา : มันสักว่าธาตุที่ปรุงแต่งกันไปตามธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

การที่บุคคลที่หนึ่งห่มเครื่องนุ่งห่มนี้ : จีวร หรือ เครื่องนุ่งห่มนี้ ก็สักว่าธาตุ, บุคคลที่หนึ่งห่มจีวรนี้ ก็สักว่าธาตุ; ข้าวที่กินเข้าไป ก็สักว่าธาตุ, คนที่กินข้าวเข้าไป ก็เรียกว่าสักว่าธาตุ; บ้านเรือน เสนาสนะ เครื่องใช้สอย ก็สักว่าธาตุ, คนที่หนึ่งนอนบนบ้านเรือน เสนาสนะที่อาศัย • ก็สักว่าธาตุ; หยูกยาแก้โรค ก็สักว่าธาตุ, คนที่กินยาเข้าไป ก็สักว่าธาตุ; นี่ก็เพื่อให้เห็นชัดเสียก่อนว่า **สิ่งที่เบ็นบัจจยสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ ๔ อย่างนั้น และกับตัวมนุษย์เองด้วยนั้น มันเบ็นสักว่าธาตุ; นั่นก็คือ อิทัปปัจจยตา.** สิ่งเหล่านี้ย่อมจะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา คนจึงอยากจะนุ่ง อยากจะห่ม จะกินจะนั่ง จะนอน จะรักษาโรค จะแก้โรค; หรือว่าอาการของร่างกายที่มันจะตั้งอยู่ได้, โรคภัยไข้เจ็บมันจะหายไปได้ นี่ก็โดยกฎเกณฑ์อันนี้; มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่ว่า นิสสัคโค นิบฺบิโว นี้ ก็แสดง อิทัปปัจจยตา โดยลักษณะว่าอย่าได้เห็นสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นสัตว์ หรือเป็นบุคคล หรือเป็นเจตมุต เป็นขีวะ เป็นอตฺตา; อะไรเหล่านี้ให้เห็นว่าเป็นสักว่า อิทัปปัจจยตา หรือเป็นสักว่าธาตุที่กำลังเป็นไปตามธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

คำที่จะเข้าใจยากอยู่หน่อย ก็คือคำว่า “สุญฺญโณ = ว่าง”.

คำว่า ว่าง นี้ ถ้าจะให้หมายความว่าไม่มีอะไร ก็คงจะมีคนค้านว่า มันก็ต้องไม่ใช่ อหิปปัจจยตา เพราะคำว่า อหิปปัจจยตา นั้น มันหมายความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; เคียงนี้มันว่างไม่มีอะไรเกิดขึ้น แล้วมันจะเป็น อหิปปัจจยตา ได้อย่างไร. ขอบทว่าเพราะว่า สุนฺณ ในบทปัจจเวกขณะนั้นมุ่งหมายจะให้เห็นว่า มันเป็นเพียงกระแสแห่ง อหิปปัจจยตา เพราะมันว่างจากบุคคล; สิ่งที่จะเรียกว่า ตัวตน ของตน ตัวกู ของกู โดยแท้จริงมันไม่มี. นั่นคือว่าง; แล้วตัว อหิปปัจจยตา เองนั้น ว่างที่สุด : ว่างจากบุคคล ว่างจากตัวตน ว่างจากเจตมฺห ว่างจากอะไรที่เขารวบรวมกันว่าตัวตน; ดังนั้น ตัวความว่าง หรือสฺสุนฺณตา นั้นคือตัว อหิปปัจจยตา แท้ : ว่างจากอดีตคำว่าตัวตน, ว่างจากอัตตนิยา ว่าของตน.

ที่นี่ คำที่เราพูดกันมากที่สุดว่า อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตตา คืออนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา; นั่นก็คือ อหิปปัจจยตา.

ยิ่งคำว่าอนิจจังด้วยแล้ว ยิ่งหมายถึงอหิปปัจจยตา อย่างยิ่ง คือเปลี่ยนเรื่อย. ส่วนทุกขตานี้ ก็เป็นของเพ็งเกิดตามอำนาจของการปรุงแต่งโดยกฎของ อหิปปัจจยตา มันจึงเกิดทุกขขึ้นมา. สำหรับภาวะที่เรียกว่า อนัตตา นั้น ตามตัวหนังสือแสดงชัดอยู่แล้ว ว่ามันไม่มีอัตตา : มันเป็นเพียง อหิปปัจจยตา. เรียกว่าอนัตตา=ไม่มีอัตตา เพราะว่ามันเป็นเพียง อหิปปัจจยตา เท่านั้น.

นี่คำว่า อหิปปัจจยตา มันก็มีความหมายขยายกว้างออกไปอย่างนี้ ไปทุกทิศทุกทาง กินความไปหมดถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งที่มันเกิดขึ้นและไม่เกิดขึ้น. **เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น นี่ อหิปปัจจยตา ส่ายดับ;** เพราะฉะนั้น เมื่อทุกข์มันดับ ก็เลิสมันดับกระทั่งเป็นนิพพาน อย่างนี้ มันก็เป็นไปตามกฎของ อหิปปัจจยตา ว่า เมื่อไม่มีสิ่งนี้ ๆ เกิดขึ้น, สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ; มันเป็นคู่กันอยู่อย่างนี้.

อิทัปปัจจยตา ฝ่ายเกิด ก็มีว่า : เมอสิ่งๆ เป็นปัจจัย สิ่งๆ
 ๔๐๕๕ ; เมอสิ่งเกิดชน สิ่งกเกิดชน. ที่นี้ ฝ่ายคัมภีร์ก็มีว่า : เมอไมมีสิ่งๆ
 เป็นปัจจัย สิ่งๆ ก็ไม่เกิดชน ; เมอสิ่งดับ สิ่งกดับ. ดังนั้น ก็โดยพูด
 ได้ว่า ทั้งฝ่ายเกิดชนและทั้งฝ่ายดับไป ก็ล้วนแต่เป็น อิทัปปัจจยตา.

สภาพความดับสนิทแห่งกิเลสและความทุกข์ คือนิพพาน นั้นทำให้ปรากฏ
 ออกมาได้ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา. เราต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์แห่ง
 อิทัปปัจจยตา นิพพานจึงจะปรากฏออกมา. แม้ว่าเราจะไม่ได้สร้างนิพพานขึ้น
 แต่เราทำให้นิพพานปรากฏได้ เพราะการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ;
 จิตได้รับความสุข ไม่มีทุกข์ ก็พอแล้ว.

ถ้าจะเรียกอีกทีหนึ่ง ให้เป็นภาษาวรรณคดีหน่อย ก็ว่า ความที่สิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวงเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. คำแรกของบทปัจจุเวกขณะที่ว่า ยถาปัจจุ
 ปวตฺตมานํ นั้น ; ยถาปัจจุจะยัง แล้วก็ ปวตฺตะมานัง : ปวตฺตะนะ = ความ
 เป็นไป ยถาปัจจุจะยัง = ตามปัจจัย. นี้เรียกว่า ยถาปัจจุปวตฺตตนา = ความที่สิ่ง
 ทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. อย่างนี้พูดสั้นหน่อย แต่ก็คือ อิทัปปัจจยตา
 นั่นเอง.

ที่นี้ เราจะพูดกันถึง ไวยากรณ์หรือคำพูดที่ใช้แทนกันได้กับคำว่า อิทัป-
 ปัจจยตา. ถ้าถือเอาตามความหมาย ก็มีอยู่มากมายนับตั้งแต่ว่า อนิจจัง, ทุกขัง,
 อนัตตา, สุนฺณตา, นิสสํสํโต, นิขชีโว, สุนฺณโย, ธาตุมัตตกา, ธัมมธาคู,
 ธัมมเนียมตา, ธัมมัญญิตตา, อวิตตตา, อนัญญุตตา, ตถตา, อิทัปปัจจยตา,
 ยถาปัจจุปวตฺตตนา ก็คำก็ได้ ล้วนแต่มีความหมายถึงสิ่งๆ เดียวกัน : ความที่
 ไม่มีอะไรเป็นตัวตน มีแต่สิ่งที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย อย่างนี้.

อย่างนี้อาตมาเรียกว่า **อิทัปปัจจยตา มนฺอาละวาค** **หมายความว่ามัน**
เปะปะไปถึงหมดทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร เพียงแต่ว่าคนมันดูไม่เป็น มันก็มอง
ไม่เห็น เหมือนที่เราพูดกันว่า “สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก” “ใส่เทียนเขียนจดหมาย
ถึงมนุษย์” นี่ก็ล้วนแต่ไม่มีใครมองเห็นทั้งนั้น. บางทีจะไปนั่งดู อิทัปปัจจยตา
ที่ในหนองที่มีสาหร่ายนั้นนะ จะดูง่ายกว่าเสียอีก.

ที่นี้ ก็มาถึงการที่จะแจกไปตามประเภท. พูดว่า อิทัปปัจจยตา คำเดียว
ก็เป็นภูมิสมุขปาหได้ในเมื่อเล็งถึงอาการ ๆ หนึ่ง ที่สิ่งหนึ่งทำให้สิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ;
เพียงคู่เดียวเพียงอาการเดียว ก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา หรือภูมิสมุขปาห ได้ทั้งนั้น ;
อย่างที่พระสวดตามพระพุทธรูปภาสิตเมื่อตะกัณว่า “**เธอทั้งหลายจงมาดู เพราะชาติ**
เป็นปัจจัย ขรามณเฑียรย่อมมี”. ที่นี้ก็สวดต่อไปว่า “**ความเป็นอย่างนี้ ความไม่คิด**
ไปจากความเป็นอย่างนี้ ความไม่เป็นอย่างอื่น ความเป็นไปตามปัจจัย อย่างนี้
นี้เราเรียกว่าภูมิสมุขปาห”. พระพุทธรูปเจ้าท่านตรัสอย่างนี้.

เดี๋ยวนี้เรารู้จักคำว่า ภูมิสมุขปาห หรือ อิทัปปัจจยตา พอสมควรแล้ว
จะได้กล่าวถึงแบบต่าง ๆ ของมันให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก ; แล้วก็อยากจะยกเอาเรื่อง
อริยสัจจ์ทั้งสี่ ที่เป็นหัวข้อกำหนดไว้แล้วในกำหนดกาลนั้นมาพูดเสียเลย ว่า **อิทัป-**
ปัจจัยตา ในลักษณะที่เป็นอริยสัจจ์นี้ ควรจะเข้าใจกันให้ทั่วถึง เป็นพิเศษ.

ภูมิสมุขปาหในรูปอริยสัจจ์.

เรื่องอริยสัจจ์สี่นี้ ก็รู้กันอยู่ดีแล้วทุกคน ว่าได้แก่ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์
ความไม่มีทุกข์ และทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ ; นี้เรียกว่า อริยสัจจ์สี่. จงนึกขึ้นมา
ให้ได้ทุกคนเสียก่อนว่ามันมีอยู่ ๔ อย่าง นี้เรียกว่าทุกขอริยสัจจ์ = ความจริงคือทุกข์,
ทุกขสมุทฺทยอริยสัจจ์ = ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์, ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ = ความจริง

คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ = ความจริง
คือหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ที่นี่ ก็ดูว่า **อริยสัจข้อ ๑** หรือความทุกข์แท้ ๆ นั้น ก็คือตัว อิทัปปัจจยตา
เหมือนกัน; เพราะว่าความทุกข์เกิดเองไม่ได้ ความทุกข์จะเกิดขึ้นมาลอย ๆ ไม่ได้.
ถ้าสมมติว่า พระเจ้าบันดาล มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, พระเจ้าบันดาลให้เกิดทุกข์ได้
พระเจ้านั้นแหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังนั้น มันก็ยังคงเป็น อิทัปปัจจยตา;
ความทุกข์มันเกิดเองลอย ๆ ไม่ได้, หรือว่าเพื่อนฝูงทำให้ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา,
รถยนต์ชนโดยบังเอิญ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา; มันไม่มีความทุกข์ไหนที่จะเกิด
ขึ้นได้ โดยไม่เกี่ยวกับกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา เพราะมันเป็นคำที่มีความหมายกว้าง
เหลือประมาณ.

แต่ที่นี้เราจะพูดกันถึง **อริยสัจ ที่ ๑ คือ ความทุกข์** ในทางจิตใจโดยตรง
ก็เห็นชัดทันทีว่า **ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจของใครคนใดคนหนึ่ง เวลาใด
เวลาหนึ่ง นั้น มันต้องมีเรื่อง.** เรื่องของใครอย่างไร คนนั้นกรูเอาก็แล้วกัน
ว่ามันต้องมีเรื่อง มันจึงเกิดความทุกข์ขึ้นมาได้; เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าเหตุ
ให้เกิดทุกข์ จึงเกิดตามมาเป็นปัญหาหนึ่ง.

อริยสัจข้อ ๒ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ คือปฏิจสุมุปาทในฝ่ายสมุทวาร
ก็ท่องกันได้ค้อยู่แล้วทุกคนสำหรับคนวัดที่อยู่วัด. ปฏิจสุมุปาทฝ่ายสมุทวาร คือ
ปฏิจสุมุปาทฝ่ายที่จะให้เกิดความทุกข์ มีตัวบทสำหรับสวด ว่า “อวิชชาให้เกิด
สังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาน; วิญญานเกิดนามรูป; นามรูปให้เกิด
อายตนะ; อายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; เวทนาให้เกิด
ตัณหา; ตัณหาให้เกิดอุปาทาน; อุปาทานให้เกิดภพ; ภพให้เกิดชาติ;

เมื่อมีชาติแล้วทุกข์ทั้งหลายก็เกิดขึ้นได้” นี้เรียกว่า ฝึกสมาธิแบบฝ่ายสมุทวาร.
ทุกอาการ ก็เรียกว่า อธิปัตติสมาธิ และอาการเดียว ก็เรียกว่า อธิปัตติสมาธิ;
ทุกอาการ ก็เรียกว่า ฝึกสมาธิ, อาการเดียว ก็เรียกว่า ฝึกสมาธิ.
นี่คืออริยสัจข้อที่สอง ในฐานะที่เป็น อธิปัตติสมาธิ หรือว่าเป็น ฝึกสมาธิ
ก็ตาม.

อริยสัจข้อ ๓ ที่เรียกว่า **ทุกขนิโรธอริยสัจ** = ความจริงคือความดับ
ไม่เหลือแห่งความทุกข์. อริยสัจข้อที่สามนี้ ก็คือฝึกสมาธิแบบฝ่ายนิโรธวาร
ซึ่งก็ท่องกันได้อยู่แล้วว่า “เพราะอวิชชาดับไม่เหลือ สังขารจึงดับ; เพราะ
สังขารดับ วิญญาณจึงดับ; เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ; เพราะ
นามรูปดับอายตนะจึงดับ; เพราะอายตนะดับ ผัสสะจึงดับ; เพราะผัสสะดับ
เวทนาจึงดับ; เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ; เพราะตัณหาดับ อุปาทาน
จึงดับ; เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ; เพราะภพดับ ชาติดับ; เพราะ
ชาติดับ ความทุกข์ก็ตั้งอยู่ไม่ได้” นี้เรียกว่าฝ่ายนิโรธวาร เป็น อธิปัตติสมาธิ
หรือเป็นฝึกสมาธิแบบฝ่ายนิโรธวาร เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ เต็มไปด้วยความหมาย
ของคำว่า อธิปัตติสมาธิ.

อริยสัจข้อ ๔ เรียกว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** คือข้อ
ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น. นี่ท่านแสดงไว้เป็นอริยมรรคมีองค์ ๘,
ทุกคนก็ทำได้. เต็กตัวเล็ก ๆ ก็ท่องได้ว่า สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา
สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. นี่จะต้องดู
กันให้ดี เพราะว่ามันเป็นเรื่องปฏิบัติ. เรื่องรู้เฉย ๆ มันไม่สำคัญ เรื่องปฏิบัติมัน
สำคัญ ดังนั้น เราจะต้องรู้เรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ให้ดี ๆ ในฐานะที่มันเป็น
ฝึกสมาธิ.

ที่เรียกว่า มรรค นี้ แปลว่า หนทาง คือทางเดิน. ที่นี้ ทางเดิน เป็นเหตุให้ถึงจุดหมายปลายทาง เท่านั้นมันก็เป็นปฏิจสมุปบาทเสียแล้ว ว่าทางเดินนี้ มันเป็นเหตุทำให้ถึงจุดหมายปลายทาง. พุทเพียงอาการเดียวเท่านั้น คำว่ามรรคนี้ ก็เป็นปฏิจสมุปบาท หรือเป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ข้อแรกของมรรคประกอบไปด้วยองค์ ๘ คือสัมมาทิฐิ : ความรู้ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ถูกต้อง; เรียกว่าสัมมาทิฐิ เพราะความรู้ ความเชื่อ ความเห็น ความเข้าใจมันถูกต้อง. ก็สิ่งที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ นี้ มันเกิดไถ่โง่งล่อยๆ เมื่อไรเล่า? มันต้องมีการกระทำที่ถูกต้อง มันจึงจะมีสัมมาทิฐิขึ้นมาได้; เพราะฉะนั้น แม้ส่วนนี้มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา อีก, เป็นปฏิจสมุปบาทอีก ในข้อที่ว่ามิอะไรทำให้เกิดสัมมาทิฐิขึ้นมา.

ถ้าพุทธบรรพตที่ว่า พอเกิดสัมมาทิฐิแล้ว สัมมาทิฐิก็เป็นเหตุให้เกิด สัมมาสังกัปปะได้ เพราะว่ามีความรู้ความเข้าใจถูกต้องดีแล้ว เราก็คิดนึกไผ่ผ่น ปรารธนา ถูกต้อง. ลองเราไม่มีความรู้ถูกต้องดูซิ เราก็คิดผิด ปรารธนาผิด ไผ่ผ่นผิด. เคี้ยวนี้มีสัมมาทิฐิคิดนึกถูกต้อง ก็เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความต้องการ ปรารธนา ไผ่ผ่น ถูกต้อง ที่เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ. เพียงระหว่างของสองสิ่งนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา หรือเป็นปฏิจสมุปบาทอาการหนึ่งอีก.

เมื่อมีสัมมาทิฐิ ความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ อะไรถูกต้อง มัน ก็มีการพูดจาถูกต้อง, มันก็ทำการงานถูกต้อง, มันก็หาเลี้ยงชีวิตถูกต้อง. ทุกๆ มันเป็น อิทัปปัจจยตา แล้วมันก็รู้จักทำความเพียรถูกต้อง ทำสติถูกต้อง ทำสมาธิ ถูกต้อง. นี่เราพูดไปตามลำดับ. เพราะเรามีสัมมาทิฐิ ความรู้ความเข้าใจ ถูกต้อง เราก็มีสมาธิถูกต้อง. เมื่อสมาธิถูกต้อง มันคลบหลังมาส่งเสริม

สัมมาทิฐิ ให้สัมมาทิฐิที่กำลังขึ้น. นี่การตลบหลังอย่างนี้ ก็เป็น
อิทัปปัจจยา. ความเพียร ความอะไรต่างๆ มันก็ย้อนหลังมาสนับสนุนให้
สัมมาทิฐิดำเนินต่อไปอีก, มันเป็น อิทัปปัจจยา ย้อนหลังได้ทุกข้อ เท่ากับ
ที่เป็น อิทัปปัจจยา ออกไปทางหน้าได้ทุกข้อ. มันเลยเป็น อิทัปปัจจยา ที่ส่งเสริม
กันจนเป็นกลุ่ม จนแยกแทบจะไม่ออก แล้วแต่จะมองกันไปในแง่ไหน.

นี่มันก็ครบเรื่องของอริยสัจสี่ : เรื่องทุกข์ เรื่องสมุทัย เรื่องนิโรธ
เรื่องมรรค. คิดดูเถิดว่ามันมี อิทัปปัจจยา ก็จริง. มันมีมากจนแยกไม่ไหวแล้ว.
เอากันแต่ที่เห็นง่าย ๆ ก็ทำให้มันครอบจักรวาลทีเดียวหมดเลย.

สำหรับเรื่องอริยสัจสี่นี้ อยากจะขอบอกว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า
เรื่องอริยสัจสี่นี้อยู่ในโลก, โลกคือทุกข์นั่นเอง; คือตรัสว่า “โลกคือทุกข์, เหตุให้
เกิดโลกคือทุกข์, ความดับของทุกข์คือสุข, ทางให้ถึงความดับทุกข์คือสมาธิ, เมื่ออยู่ในร่างกาย
ยาวาวหนึ่งที่ยังมีสัญญาและใจ”. นี่จะเรียกว่า โลกข้างใน มีในร่างกายร่างหนึ่งๆ
นี้ก็ใช้ได้, หรือว่าจะเรียกว่า โลกข้างนอก คือโลกทางวัตถุ สากลจักรวาล โลกข้าง
นอกนี้ ก็ยังได้; ไม่ว่าโลกไหนก็ตามใจ เป็น อิทัปปัจจยา ทั้งนั้น.

ดวงอาทิตย์เกิดขึ้นก็เพราะ อิทัปปัจจยา. ดวงจันทร์เกิดขึ้น, ดวงดาว
ทั้งหลายเกิดขึ้น, อะไรเกิดขึ้น ซึ่งเมื่อก่อนนั้นมันไม่เคยมี มันเกิดขึ้นเพราะกฎเกณฑ์
ของ อิทัปปัจจยา. มันดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลงไป เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยา.
ถึงยุคหนึ่ง โลกนี้ก็จะไม่มี, ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็จะไม่มี ดาวทั้งหลายก็จะไม่มี
นี่ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยา. เหล่านี้มันไกลนัก ไม่ต้องพูด, ไม่เกี่ยวข้องกับเรา. ที่มันใกล้ๆ กับเรา ก็คือโลกนี้หรือโลกที่เราเกี่ยวข้องด้วยได้นี้ มันมี
สิ่งต่างๆ ในโลก ที่เรียกว่า รูปธรรม และ นามธรรม.

สิ่งที่เป็วัตถุร่างกาย แล้วก็มีชีวิตจิตใจ เรียกว่ารูปธรรม-นามธรรม. ในโลกนี้ทุกหนทุกแห่ง มันเต็มไปด้วยรูปธรรมและนามธรรม; นี่ขั้นหนึ่งแล้ว. มัน เป็นหลักพื้นฐาน ว่าในโลกนี้ทั้งหมดทั้งนั้น มันเต็มไปด้วยรูปธรรมและนามธรรม. ที่มันเป็นได้เช่นนั้น ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา แต่หลังจาก นั้นสร้างให้ เต็มไปด้วยรูปธรรม-นามธรรม.

รูปธรรมนามธรรมทั้งหลาย เป็นอารมณ์ของผัสสะ. นี่ถึงตอนจะ เกิดเรื่องแล้ว; คืออารมณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ มันเป็นอารมณ์ของผัสสะ : เมื่อตาเราไปเห็นรูปเข้า หูเราไปได้ยินเสียงเข้า จมูกเราไปได้กลิ่นเข้า ลิ้นเราไป สัมผัสรสเข้า ผิวหนังก็ไปสัมผัสไผ่รู้พพะเข้า จิตก็ไปคิดนึกเข้า; มันเกิดสัมผัส อย่างนี้. ที่แรกนั้นก็เป็นที่สักว่ากระทบกันทางภายนอก จึงเรียกว่า “ปฏิขัมผัส”, = สัมผัสว่าการกระทบแห่งของแจ้ง; เช่นตากระทบรูป เรียกว่า จักขุสัมผัส โดยจักขุวิญญาณ: แต่พอจักขุสัมผัสเกิดขึ้นแล้ว มีผลเป็นความรู้สึกเกิดขึ้นอย่างไร จิตมันไปรับหรือกระทบความรู้สึกนั้นอีกทีหนึ่ง โดยมนโวิญญาณ, ตอนนั้นเรียกว่า “อิธวณสัมผัส”, หรือสัมผัสอันแท้จริงควรแก่นามว่าสัมผัส; นี่จะเกิดเรื่อง เพราะว่าตอนนั้นมีโอกาสที่อวิชชาหรือความโง่เข้าไปยึดครอง ทำให้เรารัก หรือเกลียด หรือโกรธ หรือกลัว หรืออะไรในสิ่งนั้น; แล้วก็เกิดปฏิจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร ขึ้นมา สำหรับเป็นทุกข์.

นี่ดูซี! เราอยู่ตามธรรมชาติ มันก็ยังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่ว่า ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์. โลกนี้เต็มไปด้วยสิ่งที่เป็อารมณ์ของผัสสะ; ผัสสะ ทำให้เกิดเวทนาชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น จนเกิดความรัก ความโกรธ ความหลง หรือกิเลสอื่น ๆ แล้วก็เป็ทุกข์. นี่คือ ปฏิจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร.

อาการของปัจจุสมุบาททั้ง ๑๑ อาการ ล้วนแต่เป็นไปเพื่อให้เกิดความทุกข์. **ข้อนี้เรียกว่า ความทุกข์ในโลกเกิดขึ้นมาด้วยกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา.** ตับลงไป ก็คือ อิทัปปัจจยตา อย่างชนิดติดลบ คือตรงกันข้าม. ส่วนที่ให้เกิดทุกข์มีอย่างไร ส่วนดับทุกข์ก็คือกลับตรงกันข้ามจากอย่างนั้น.

ทีนี้ จะพูดในส่วนที่มันเกี่ยวกับมนุษย์มากขึ้นตามที่จำเป็นจะพูด; ก็คือพูดถึงมรรคมีองค์ ๘ ว่าเราจะต้องกระทำให้ถูกต้อง. เราอยู่ในโลกที่เต็มไปด้วยอันตรายอย่างนี้ เราจะต้องกระทำให้ถูกต้อง. **การกระทำให้ถูกต้องนี้ เรียกว่า มรรค.**

การกระทำให้ถูกต้องหรือมรรคนั้น ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา : เราว่าเราเองไม่ได้ เราตั้งเราเองไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็บัญญัติไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็สั่งบังคับสิ่งนี้ไม่ได้; มันเพียงแต่ว่าพระพุทธเจ้าท่านทราบความจริงข้อนี้ของธรรมชาติ คือกฎของ อิทัปปัจจยตา แล้วท่านเอามอบอก มาสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา. ไม่ใช่ท่านจะสร้างกฎ อิทัปปัจจยตา บังคับกฎ อิทัปปัจจยตา ได้; ไม่ใช่อย่างนั้น. ท่านบอกว่าท่านทำไม่ได้อย่างนั้น เป็นแต่ผู้รู้ธรรมชาติที่มันมีอยู่แล้ว ก็เอาธรรมดานั้นมาชี้แจง แสดง เปิดเผย กระทำให้แจ้ง กระทำให้เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด หรืออะไรอย่างนั้น. นี่แสดงว่า ตัวอิทัปปัจจยตา มันเด็ดขาดอยู่ในตัวมันเอง. มรรคคือหนทางที่จะดับทุกข์ ก็เป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตา.

ดูให้ละเอียดเข้ามาอีก ก็คือว่า **มรรคมีองค์ ๘ คือความถูกต้องทั้ง ๘ ประการ** มันทำให้ลดเกิดอวิชชาไม่ได้.

นี่เป็นจุดๆ หนึ่งที่จะต้องสังเกตดูให้ดี ว่าถ้าเรามีมรรคมีองค์ ๘ : ความถูกต้อง ๘ ประการ คือ ความรู้ความเห็นความเข้าใจนั้นก็ถูกต้อง, ความปรารถนา

ความไฝ่ฝันอะไรนั้น ก็ถูกต้อง, การพูดจา ก็ถูกต้อง, การงาน ก็ถูกต้อง, เลี้ยงชีวิต ก็ถูกต้อง, ความพากเพียร ก็ถูกต้อง, สติก็ถูกต้อง, สมาธิก็ถูกต้องแล้ว; ความถูกต้องนั้นมันทำให้วิชาเกิดไม่ได้. ถ้าจะพูดเป็นภาษา logic ก็ต้องว่า มันทำให้เกิดการเกิดขึ้นไม่ได้แห่งวิชา มันทำให้เกิดการไม่เกิดแห่งวิชา. นี่คือปฏิจสุมุบาทฝ่ายนิโรธวารมันจะเกิดขึ้น เพราะว่าอวิชชาเกิดไม่ได้หรือดับไป มันจึงเท่ากับดับอยู่เรื่อยไป : มันจึงไม่เกิดทุกข์.

ถ้าจะให้แคบเข้ามาก็คือพูดว่า มรรคมงคล ๘ ประการ ที่กำลังปฏิบัติอยู่นี้ มันทำให้เกิดวิปัสสนาญาณต่างๆ ตามลำดับ จนเกิดมรรคผล ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา.

วิปัสสนาญาณ ก็หมายความว่า ญาณที่มันจะเจาะแทงกิเลสได้. มรรคมงคล ๘ นั้นแหละ! อยู่ไปเถอะ! ตามมรรคมงคล ๘ นั้น มันจะเกิดวิปัสสนาญาณตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา แรงแฉขึ้นๆจนมันเจาะแทงกิเลส หรือว่าเผากิเลส หรือทำลายกิเลสให้หมดไป. นี่เรียกว่ามรรคมงคล ๘ ทำให้เกิดปฏิจสุมุบาทส่วนนิโรธวาร ทำให้มีการเกิดขึ้นไม่ได้แห่งอวิชชา แล้วก็สังขาร วิญญาณ นามรูป ที่มีอุปาทานก็ไม่เกิด : มันก็ไม่มีทุกข์.

บางคนก็จะเกิดสงสัยในตอนนี้ว่า ความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ทำไมเรียกว่าปฏิจสุมุบาท? ขอตอบว่า เพราะว่าคำว่าปฏิจสุมุบาท แปลว่า “การอาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม”. ที่นี้ฝ่ายดับทำไมเรียกว่าปฏิจสุมุบาท? นี่มันเป็นความกำกวมของคำพูด : ก็ให้เกิดความดับอย่างไรเล่า; ปฏิจสุมุบาทฝ่ายนิโรธวารนั้น มันก็ทำให้เกิดอาการแห่งฝ่ายดับ, หรืออาการดับ นั้นเอง. ลองสังเกตดูถ้อยคำต่อไปนี้ :-

ความคับแค้นแห่งวิชา ทำให้เกิดความคับแค้นแห่งสังขาร; ความคับแค้นแห่งสังขารทำให้เกิดความคับแค้นแห่งวิญญาณ; ความคับแค้นแห่งวิญญาณ ทำให้เกิดความคับแค้นแห่งนามรูป; ความคับแค้นแห่งนามรูป ทำให้เกิดความคับแค้นแห่งอายตนะ ฯลฯ มันทำให้เกิดความคับ แล้วยันจะดับ - ดับ - ดับลงไป ก็เรียกได้ว่าปฏิจสมุปบาทต่างๆ ที่ถ้านั้นแปลว่า อาศัยกันเกิดขึ้น. **เดี๋ยวนี้ความคับได้เกิดขึ้น.**

อิทัปปัจจยตา แปลว่า เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. ก็พูดได้ว่าเพราะมีความคับแค้นแห่งวิชาเป็นปัจจัย ความคับแค้นแห่งสังขารจึงเกิดขึ้น ฯลฯ นี่เรียกว่า ปฏิจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร คือฝ่ายที่เป็นการดับ.

เมื่อปฏิบัติไปตามมรรคมองค์ ๘ ครบถ้วนแล้ว **ดับทุกข์ได้แล้วเรื่องจบหรือยัง?** อูชิ, มันก็ไม่รู้จักจบ : ตามกฎของ ปฏิจสมุปบาทนั้น เราดับทุกข์ได้แล้ว มันก็ยังไม่จบ. อิคคฺอูชิ, ความที่ดับทุกข์ได้นี้ มันจะทำให้เกิดความรู้ว่าดับทุกข์ได้; เกิดสิ่งที่เรียกว่าความสุขนั้นแหละ; แล้วสิ่งที่เรียกว่าธรรมราคะ ธรรมนันทิ นั้นแหละจะเกิดตามมา. พอเราดับทุกข์ไถ่ลงไปแล้ว มันจะเกิดธรรมราคะ คือมีความรักความกำหนัดในธรรม, เกิดธรรมนันทิ พอใจเพลิดเพลินในธรรมะนี้ มันยังไม่หยุด; มันก็ปรุ่งแต่งให้เกิดความรู้สึกที่เป็นสุข ที่พอใจที่อะไรเป็นไปตามเรื่องของมัน, แต่ไม่เรียกว่า ปฏิจสมุปบาทแห่งการเกิดทุกข์.

ถ้าสมมติว่าเป็นพระอรหันต์เสียเลย มันก็ยังเรียกได้ว่า ได้มีชีวิตอยู่โดยที่ไม่เป็นทุกข์ เป็นอยู่ได้โดยไม่ต้องมีความทุกข์ แล้วท่านจะทำอะไรก็ได้. พระอรหันต์จะไปเที่ยวสั่งสอนก็ได้ จะไปทำอะไรก็ได้ เพราะว่าความที่ท่านดับทุกข์ได้นี้ ท่านมีเหตุมีปัจจัย ที่จะทำให้ไปช่วยเหลือผู้อื่นได้. ถ้าท่านไม่เป็นพระอรหันต์ ท่านก็ช่วยใครในระดับนั้นไม่ได้. ดูแล้วมันก็ไม่เห็นว่าอะไรจะว่างไปจาก อิทัปปัจจยตา

ได้แม้ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว. มันเป็นแต่เพียงว่า มันเปลี่ยนรูปไปเป็น **อิทัปปัจจยตา** ส่วนที่ไม่เกี่ยวกับกิเลส เท่านั้น ; และบางคนจะไม่เห็นว่าเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะเคยพูดกันแต่ที่เกี่ยวกับกิเลส.

ถ้าใครเคยเข้าใจว่า อิทัปปัจจยตา จะต้องเกี่ยวกับกิเลสเท่านั้นแล้ว ไม่ถูก ; เพราะว่าการนี้มันกว้าง กว้างจนว่ามันเป็นเหตุเป็นปัจจัย แล้วมันทำให้เกิดผลได้. จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับกิเลสหรือไม่เกี่ยวกับกิเลสก็ตาม เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ได้. เกี่ยวกับพิจารณากันในเรื่องนี้ ฉะนั้นขอให้พิจารณากันให้ละเอียดในปัญหาเฉพาะหน้า ว่าในมรรคมีองค์ ๘ นั้น **มรรคเพียงองค์เดียวก็เต็มไปด้วย อิทัปปัจจยตา :** กว่าเราจะเกิดสัมมาทิฐิขึ้นได้ มันต้องมี อิทัปปัจจยตา หลายชั้นหลายซ้อน ต้องไต่ยืมไต่พั่ง ต้องเชื่อตัวเอง ต้องเข้าไปนั่งใกล้ผู้รู้ แล้วก็เข้าไปตามผู้รู้ แล้วนำมาใคร่ครวญ นำมาศึกษาปฏิบัติอยู่ จึงเกิดสัมมาทิฐิขึ้นมาได้เพียงตัวเดียว. สัมมาทิฐิเพียงอย่างเดียว - ยึดยังมี - อิทัปปัจจยตา - หรือปฏิจลสมุปปาตของมันเป็นองค์มาจนกว่าจะเกิดสิ่งที่เรียกว่าสัมมาทิฐิขึ้นมาได้.

นี่องค์มรรคทั้ง ๘ องค์ ก็มี อิทัปปัจจยตา ส่วนของมันเองหลายชั้น หลายชั้นหลายซ้อน จึงจะเกิดขึ้นมาได้. และเมื่อมันเกิดขึ้นมาได้ครบทั้ง ๘ องค์แล้ว มันก็มี อิทัปปัจจยตา ที่ผูกพันกันในตัวเอง แล้วมันก็มี อิทัปปัจจยตา ที่สำคัญที่สุด คือทำให้เกิดทุกขนิโรธอริยสัจจ์ คือดับทุกข์ได้. ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า **ในอริยสัจจ์ทั้งสี่ ไม่มีอะไรนอกจากเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา** หรือว่าธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา เป็นเหตุบ้าง เป็นผลบ้าง ไม่มีหยุด. กระทั่งว่าดับทุกข์แล้ว ก็ยังจะต้องทำอะไรไปตามที่มันดับทุกข์ได้แล้ว.

นี่เรียกว่า**อริยสัจจ์ในปฏิจลสมุปปาต** หรือ **ปฏิจลสมุปปาตในอริยสัจจ์** มีหลักสำคัญที่สุด แต่ว่าย่อได้ที่สุดอย่างนี้. เมื่อพระพุทธเจ้าท่านจะตรัสอริยสัจจ์

ในบางคราว ท่านตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราจะกล่าวอริยสัจที่ใครค้ำไม่ได้ แก่พวกเธอทั้งหลาย ฯลฯ” แล้วท่านก็ตรัสปฏิจัสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุทยวาร และ นิโรธวาร. (ครายละเอียดยุคหน้า ๑๑).

ปฏิจัสมุปบาทแบบที่รู้จักกันมากที่สุด.

ปฏิจัสมุปบาทแบบที่คุ้นตา กันหุ กันอะไรกับพวกเราพุทธบริษัท ก็คือ ปฏิจัสมุปบาทแบบที่พระสวดกันทั่วไป; หรือว่าเมื่อบังสุกุลเป็น ก็สวดปฏิจัสมุปบาทแบบนี้ที่ว่า *อวิชชาปจฺจยา สงฺขารํ; สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ; วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ; ฯลฯ* จนไปถึงว่า *ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา สมฺภวติ : เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.* นี่แหละคือแบบที่แพร่หลาย ที่รู้จักกันดีที่สุด แล้วบางคนก็รู้จักแต่ปฏิจัสมุปบาทแบบนี้ เท่านั้นแหละ. ไม่รู้จักปฏิจัสมุปบาทแบบอื่น ก็เพราะได้ยินแต่อย่างนี้โดยมาก. แบบนี้อธิบายกันมามากมายแล้วในการบรรยายครั้งก่อน; ในแบบฉบับตำรับตำรา ก็ไปหาดูได้ เรียกว่าเรื่องปฏิจัสมุปบาท ๑๑ อากาโร : นับตั้งแต่ อวิชชาให้เกิดสังขาร จนถึงชาติให้เกิดชราภพ เป็นปฏิจัสมุปบาทแบบหนึ่งรูปหนึ่ง มี ๑๑ อากาโร : ถ้าว่าลงไปหาความทุกข์เรียกว่า **อนุโลม**. ถ้าว่าขึ้นมาจากความทุกข์เรียกว่า **ปฏิโลม**. ถ้าว่าอวิชชาให้เกิดสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาน; วิญญานให้เกิดนามรูป; ฯลฯ เรื่อยไปอย่างนี้เรียกว่า **อนุโลม** ไปตามลำดับ; ถ้าว่าย้อนกลับ ก็ว่า ทุกข์เกิดมาจากชาติ; ชาติเกิดมาจากภพ; ภพเกิดมาจากอุปาทาน; อุปาทานเกิดมาจากตัณหา; ตัณหาเกิดมาจากเวทนา; ฯลฯ เรื่อยไปจนกระทั่งไปถึง สังขารเกิดจากอวิชชา; นี่ก็เรียกว่า **พุทฺธขึ้น** หรือ **พุทฺธกลับ** ก็เรียกว่า **ปฏิโลม** ทวน

ลำดับ; แล้วมันก็ ๑๑ อาการเหมือนกัน. นี่ฝ่ายสมุทธาร ก็มีวิธีพูดทั้งแบบอนุโลมและแบบปฏิโลม.

ที่นี้ ฝ่ายนิโรธวาร ฝ่ายดับ ก็มีวิธีพูดทั้งแบบอนุโลมและแบบปฏิโลมด้วยเหมือนกัน. เมื่อพูดว่าเพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ; เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ; วิญญาณดับ นามรูปก็ดับ; นามรูปดับ อายุตนะก็ดับ; ฯลฯ กระทั่งทุกข์ดับ. นี่พูดลงไป อย่างนี้ก็เรียกว่า **นิโรธวารอย่างอนุโลม** คือกล่าวลงไปตามลำดับ.

พูดย้อนกลับ ก็พูดว่า ความทุกข์ทั้งหลายดับ เพราะชาติดับ; ชาติจะดับก็เพราะภพดับ; ภพจะดับ ก็เพราะอุปาทานดับ; อุปาทานจะดับ ก็เพราะตัณหาดับ ฯลฯ เรื่อยขึ้นมาจนถึง สังขารจะดับ ก็เพราะอวิชชาดับ. อย่างนี้เรียกว่าปฏิโลม. ก็จำกันได้ง่ายๆ ว่า ปฏิจัสสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ หรือสมุทธารนั้น มันก็มีวิธีพูดได้ทั้งฝ่ายพูดลงและฝ่ายพูดขึ้น. ที่นี้ ปฏิจัสสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ หรือที่เรียกว่านิโรธวารนั้น ก็มีวิธีพูดทั้งฝ่ายพูดลง และฝ่ายพูดขึ้น. มันก็เลยได้ ๔ สาย : ฝ่ายเกิดทุกข์ก็ได้ ๒ สาย ฝ่ายดับทุกข์ก็ได้ ๒ สาย. นี่คือปฏิจัสสมุปบาทชนิดที่มี ๑๑ อาการ.

ปฏิจัสสมุปบาทแบบที่ทรงท่องเล่น.

ที่นี้ ก็มีปฏิจัสสมุปบาท แบบที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส อย่างจะแสดงการปฏิบัติให้ชัด ท่านไม่ได้ขึ้นต้นด้วยอวิชชา นี่อีกแบบหนึ่ง. ส่วนแบบทั่วไปที่คุ้นหูคนทั้งหลายนั้น คือแบบที่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา ที่ท่องกันอยู่เช็ดไปหมดนั้น.

แบบที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส หรือตรัสเองอยู่พระองค์เดียว เหมือนกับ “ร้องเพลง” เล่นอยู่พระองค์เดียวนั้น มันมีอีกแบบหนึ่ง : ขึ้นต้นว่า “อาศัยตากับรูป

จึงเกิดจักขุวิญญาณ, ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการนี้ เรียกผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ฯลฯ ตอนต่อไปนี้ก็เหมือนกับแบบธรรมคาไปจนจบ. หากแต่ตอนขึ้นต้นไม่เหมือนกัน; เพราะไปขึ้นเสียว่า เพราะอาศัยตากับรูป เกิดจักขุวิญญาณ, เพราะอาศัยหูกับเสียง เกิดโสตวิญญาณ, เพราะอาศัยจมูกกับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณ, เพราะอาศัยลิ้นกับรส เกิดชีวกาวิญญาณ, เพราะอาศัยผิวกับสัมผัสที่กระทบผิวเกิดกายวิญญาณ, เพราะอาศัยธรรมารมณ์มากระทบใจ เกิดมโนวิญญาณ. ก็คืออายตนะข้างนอก กับอายตนะข้างในพบกัน แล้วเกิดวิญญาณตามชื่อนั้นๆ; เมื่อรวมสามประการนี้เข้าด้วยกัน คืออายตนะภายนอก กับอายตนะภายใน และวิญญาณกระทบกันแล้ว เรียกว่าผัสสะ; ผัสสะกระทบแล้วก็มีเวทนา แล้วก็มีอะไรไปตามแบบทั่วไปของปรุจฉสมุปปาท. นี่ก็แบบหนึ่ง เข้าใจได้ง่าย เข้าใจได้ชัดกว่าแบบที่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา. แบบที่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา ต้องอธิบายจริงๆ เข้าใจ. ถ้าไม่เช่นนั้นไม่เข้าใจ; และไม่เข้าใจคำว่าอวิชชา และคำว่าสังขาร กันเป็นส่วนใหญ่.

ปรุจฉสมุปปาทที่ขึ้นต้นด้วยเวทนา.

อีกแบบหนึ่งคือ ปรุจฉสมุปปาทที่ไม่ตรัสยาวอย่างนี้ เพราะตัดครึ่งตรงกลาง; เริ่มขึ้นมาจากว่าเพราะเวทนาเลย. โดยที่เวทนาเป็นสิ่งที่เกิดอยู่แล้วเป็นประจำวนใครๆ ก็รู้จัก เกือบไม่ต้องพูดถึงว่าเวทนาจะเกิดขึ้นโดยเหตุใด. แต่พูดไปเลยว่า เมื่อเกิดความพอใจ หรือเกิดความไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่า เป็นเวทนา; เพราะเวทนา ก็เกิดตัณหา; เพราะตัณหา ก็เกิดอุปาทาน; เพราะอุปาทาน ก็เกิดภพ; เพราะภพ ก็เกิดชาติ; เกิดอะไรเรื่อยไปจนถึงทุกข์ ตามกฎธรรมดากันแหละ. การกล่าวอย่างนี้ ก็เพื่อจะให้มันสั้นเข้า ให้ผู้ศึกษา

ได้สังเกตุง่ายเข้า ใช้เวลาน้อยเข้า : ให้ระวังแต่การเกิดของเวทนาแต่อย่างเดียว.
พอเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ก็จะหยุดมันเสีย; หรือว่าเปลี่ยนกระแสมันเสีย ให้มัน
กลายเป็นเกิดความรู้สึกขึ้นมา; อย่าปล่อยให้ใจไปตามเวทนา มันจะเกิด
ตัณหา อุปาทาน, แล้วเป็นทุกข์. ขยายความออกไปอีกหน่อยหนึ่งก็ว่า :-

พอรู้สึกว่าเกิดเวทนา ก็มีสติสัมปชัญญะขึ้นมาทันควัน ก็เลยไม่เกิด
ตัณหา : เวทนานั้นก็ดับไปโดยไม่ปรุงเป็นตัณหาอุปาทาน แต่กลับปรุงเป็นปัญญา
หรือความรู้เห็นว่าเราจะทำอะไรต่อเรื่องนี้. นี่มันเป็นปฏิจาสมุปบาทเพียง ๕ อากา
๖ ปฏิจาสมุปบันธธรรม หรือจะเรียกว่าครั้งก่อนแล้วก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น, จากฝ่ายเกิด
เป็นฝ่ายดับ. นี่ก็แบบหนึ่ง สำหรับพูดแก่คนทั่วไป ที่ไม่ใช่คนปราชญ์ราชบัณฑิต
ไม่ใช่คนชอบคิดมากละก็ จะตรัสระบุงที่เวทนาจึงพอ. ทั้งนี้เหตุเพราะว่าสิ่งต่าง ๆ
ในโลกนี้ ไม่ว่าอะไรหมดในโลกนี้ ที่มนุษย์บ้างสัตว์กันนั้น มันอยู่แค่เวทนาตัวเดียว :
เวทนาทางตา เวทนาทางหู เวทนาทางจมูก เวทนาทางลิ้น เวทนาทางผิวหนัง กระทั่ง
เวทนาทางใจล้วน.

เวทนานัน มันเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่มนุษย์ต้องการ : มนุษย์พยายาม
เห็นแต่เห็นอย่างหนึ่งอย่างใดอยู่ ก็เพื่อสิ่ง ๆ เดียว คือเวทนา. ไม่ว่ามนุษย์ที่เห็น
ไม่ว่ามนุษย์คนหรือยุคไหน, สิ่งที่เราเรียกว่าเวทนา เป็นสิ่งที่มนุษย์เป็นทาส.
มนุษย์ยอมเป็นทาสของเวทนา : อุตส่าห์เล่าเรียน อุตส่าห์ทำงาน อุตส่าห์ชวนชวายเป็น
อย่างนั้นอย่างนี้ เพื่อเวทนาตัวเดียว; เพราะฉะนั้นจึงเอาเวทนามาเป็นหลัก
สำหรับให้รู้ว่ ถ้าไม่รู้เท่าทันแล้วก็จะเกิดตัณหา แล้วก็เกิดอุปาทาน เกิดภพ
เกิดชาติ และเป็นทุกข์. เมื่อใดเวทนาเกิดขึ้น เป็นเวทนาที่สบายใจก็ตาม
เป็นเวทนาที่ไม่สบายใจก็ตาม ก็ให้รู้ว่เวทนานัน เป็นสักว่าสิ่งที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์
ตามธรรมชาติ; หรือเรียกให้ไพเราะก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. อย่าไปหลงใหล

ในเวทนาที่เอร็ดร่อย. และอย่าไปโกรธหรือไปเกลียดเวทนาที่ไม่เอร็ดร่อย. ให้มันคงที่ ให้มันปรกติอยู่เสมอ, คือให้เป็นสติบัญญัติอยู่เสมอ.

ปฏิจสมุปปาทอย่างนี้ เรียกว่า “ปฏิจสมุปปาทครึ่งท่อน” ก็แล้วกัน เพราะตั้งแต่ต้นที่เวทนาสำหรับจะเกิดทุกข์; หรือถ้าจะดับทุกข์ก็ดับที่เวทนา ก็เรียกว่าดับทุกข์; จัดเป็นปฏิจสมุปปาทที่ตรัสโดยยกเอาเวทนาขึ้นเป็นข้อแรก; นี่ก็แบบหนึ่ง. ว่ามาก็แบบแล้ว จำเอาเองก็แล้วกัน.

ปฏิจสมุปปาท ที่เปลี่ยนกระแสกลางสาย.

แบบที่จะพูดอีกต่อไปก็คือ แบบยาวๆ ๑๑ อากาโร หรือแบบที่ทรงขอบเอามาท่องเที่ยว ๘ อากาโร (น. ๔๘๒) ก็ตาม; แต่แทนที่จะตรัสเป็นปฏิจสมุปปาทสมุทยวารล้วนๆ ไปจนตลอดสาย คือเกิดทุกข์เลย ก็กลับตรัสไปอีกแบบหนึ่งว่า **พอเกิดไปตามลำดับไปถึงตัณหาแล้วก็กลับเปลี่ยนเป็นฝ่ายดับ;** โดยกลายเป็นว่าตัดเหตุดับอุปาทานก็ดับ; อุปาทานดับ ภพก็ดับ; ฯลฯ อย่างนี้เรื่อยไปจนทุกข์ทั้งปวงดับ. นี่ค่อยฟังให้ดีๆ **อวิชชาให้เกิดสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาน; วิญญานให้เกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดอายตนะ; อายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; เวทนาให้เกิดตัณหา;** (พอถึงตัณหา ยักกลับเป็นว่า) **เพราะความดับไปแห่งตัณหา อุปาทานย่อมดับ; เพราะอุปาทานดับ ภพดับ; เพราะภพดับ ขาดดับ; เพราะขาดดับ ทุกข์ทั้งปวงดับ, ดังนี้.**

ถ้าจะหลับตามองเห็นภาพ ก็คล้ายๆ กับว่าเป็นเชือกเส้นหนึ่ง ท่อนต้นดำ, ท่อนปลายขาว; มันเปลี่ยนสีที่ตรงกลางสาย : ท่อนสมุทยวาร ตั้งแต่ต้นขึ้นมาเป็นสีดำ พอมาถึงตัณหาเปลี่ยนเป็นสีขาว : ตัณหาดับ อุปาทานดับ ภพดับ ขาดดับ. ปฏิจสมุปปาทอย่างนี้ก็มีที่เป็นพระพุทธานุสสติ, เป็นปฏิจสมุปปาทที่มีครบ ๑๑ อากาโร แต่ว่า ท่อนแรกเป็นสมุทยวาร; ท่อนหลังเป็นนิโรธวาร.

ปฏิจสุมุปปาทอย่างอภิธรรมปิฎก.

ปฏิจสุมุปปาทอย่างที่เราได้ยินได้ฟังกันอยู่นี้ เป็นแบบทั่วไป กล่าวไว้เป็นกฎทั่วไป ไม่ใช่เฉพาะเรื่อง. แต่ถ้าเป็นอย่างในอภิธรรมปิฎก จะมีการกล่าวให้ชัดเฉพาะเรื่อง. ก็อย่างกล่าวเป็นเอกวณะ คืออย่างเดียวเสมอ เช่นเขาจะต้องระบुช้ตกลงไปตัวว่า เป็นอายตนะอะไร, เช่นเป็นมนายตนะเป็นต้น; แทนที่จะกล่าวว่า สฬายตนะรวมๆ.

ตัวอย่างปฏิจสุมุปปาทอย่างที่เราสวดกันนี้ เราก็ใช้สวดว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารทั้งหลาย, สังขารให้เกิดวิญญาณ, วิญญาณให้เกิดนามรูป, นามรูปให้เกิดสฬายตนะ, สฬายตนะให้เกิดผัสสะ; อย่างนี้ไม่จำกัดว่าให้เกิดอายตนะอะไร; มันเป็นสฬายตนะทั้งหกไป. ถ้าในอภิธรรมปิฎกเขาจะไม่พูดอย่างนั้น เขาจะพูดว่ามนายตนะหรืออายตนะอะไรลงไปชัดเลย : ไม่พูดว่าสฬายตนะ ซึ่งหมายถึงทั้ง ๖ อายตนะ; เพราะฉะนั้น จึงมีสวดตามแบบอภิธรรมว่า อวิชชาปัจจัยชาโร; สังขารปัจจัยา วิญญาณ; วิญญาณปัจจัยา นามรูป; นามรูปปัจจัยา มนายตนะ; อย่างนี้เป็นต้น. แปลงจากที่สวดอยู่ตามธรรมดา เพราะในพระอภิธรรมปิฎกจะจำแนกระบุกรณีนั้นๆ เฉพาะกรณีนั้น เพื่อจิตดวงนี้ เพื่อจิตดวงนั้น; เพราะฉะนั้น จึงต้องระบุช้ตกลงไปว่า สังขารชื่อนั้น หรืออายตนะชื่อนั้นไปเลย. นี้เรียกว่า ปฏิจสุมุปปาท แบบของอภิธรรมปิฎก : เจาะจงกว่า ชัดเจนลงไปกว่า. ที่เราสวดกันทั่วไปนี้เป็น ปฏิจสุมุปปาทแบบทั่วไปแก่เรื่องทั้งหมด. ส่วนในอภิธรรมปิฎกเขาจะกล่าว ปฏิจสุมุปปาทเฉพาะอภิสลจิตดวงหนึ่งๆ เป็นต้นไปเลย, เพราะเหตุที่ต้องการจะระบุว่าจิตดวงไหนไปเลย ดังนั้น คำที่สวดมันจึงต่างกันไปตามกรณี.

ปฏิจสุมุปปาทประเภท ๑๑ อาการตัวกัน มันก็ยังเป็นอย่างนี้ : มีหลายๆ ชนิดอย่างที่ว่ามานี้.

ที่นี้ ถ้ายังทนฟังได้ก็จะต่อไป ถึง ฝึกจิตสมาธิขั้นต้นจนมาได้อะไร; ก็จะแสดงอาการของฝึกจิตสมาธิให้เห็นโดยเฉพาะถึงการที่มันตั้งต้นเกิดขึ้นมาอย่างไร โดยละเอียด.

ฝึกจิตสมาธิ ขั้นต้นจากความคิด.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสสูตรนี้ แยกให้เห็นชัดว่า มันมีอารมณ์เป็นทั้งของความคิด และมี อารมณ์เป็นทั้งของการคิดได้สำเร็จ แล้วก็มี อารมณ์ของการที่จะส่งตัวลงไปโน้น; เช่นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม มันเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ในเวลานั้น คราวนี้; เมื่อจิตมันคิดลงไป ในอารมณ์นั้น มันก็เรียกว่าอารมณ์แห่งการคิด. ที่นี้ ก็คิดๆ คิดๆ เรื่อยไปจนมันคิดสำเร็จด้วยอารมณ์นั้น อารมณ์นั้นกลายเป็นอารมณ์ที่เป็นทั้งแห่งความสำเร็จของการคิด. เมื่อเป็นทั้งแห่งความสำเร็จแห่งการคิดแล้ว จิตมีอนุสัยในอารมณ์นั้น คือจิตนอนเนื่องในอารมณ์นั้น. สำหรับอารมณ์ที่เข้ามากระทบเรากว่าหนึ่งนั้น ทางตาได้ ทางหูได้ ทางจมูกได้ ทางลิ้นก็ตามใจเถอะ เรียกว่าอารมณ์อันหนึ่ง เข้ามาสำหรับให้เราคิด แล้วเข้ามาให้เราสำเร็จความคิดตามนั้น แล้วเข้ามาสำหรับให้จิตใจของเราอนตามผังลงไป ในสิ่งที่คิดนั้น; นี้เรียกว่า เจตน ปกป/ปน อนุสัย อารมณ์ = อารมณ์เป็นทั้งแห่งการคิด, แห่งความสำเร็จแห่งการคิด, และความนอนเนื่องในอารมณ์นั้น. ทบทวนอีกทีหนึ่ง :-

เมื่อมีอะไรเข้ามาให้เราคิด มันมันเป็นอารมณ์แห่งการคิด; ครั้นเราคิดจนสำเร็จจนออก จนว่าจะทำอะไร เป็นเรื่องเสร็จลงไป นี้เรียกว่าอารมณ์แห่งความสำเร็จตามความคิด; พอสำเร็จความคิดแล้ว จิตผังลงไป ในอารมณ์นั้น อารมณ์นั้น

เลยกลายเป็นอารมณ์สำหรับจิตพุ่งลงไป. ใครๆ ลองไปกិតู : ทุกเรื่องจะเป็นอย่างนั้น ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน. นี่เรียกว่าพระพุทธรองค์แสดงเงื่อนต้นของการตั้งขึ้น แห่งปฏิจสมุปบาท ให้ชัดเจนไปอีก โดยแยกขณะของอารมณ์ว่า มันเป็น ๓ ขณะ อย่างนั้น.

ที่นี้ อารมณ์นั้นแหละ : อารมณ์ที่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความคิด สำเร็จ แห่งความคิด และส่งนอนลงไปนั้นแหละ, มันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ.

วิญญาณในที่นี้ ก็หมายถึงวิญญาณในปฏิจสมุปบาท ที่ว่า “เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ” นั้นแหละ. ถ้าเรียกโดยอุปมา มันเป็น “ปฏิสนธิ-วิญญาณ”; ก็ว่าไม่เท่าไรมันจะเกิดมีอุปาทานเป็น “ตัวกู-ของกู”. นี่แหละ เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ. แต่ทั้งหมดนี้ ไม่ใช่ต่อยตายแล้ว. บอกแล้วแต่ที่แรกว่า ที่พูดวันนี้ทั้งวัน ไม่เกี่ยวกับเรื่องหลังจากตายแล้ว; แต่เกี่ยวกับเรื่องวันนี้ เท่านั้น.

อารมณ์แห่งการคิดและความสำเร็จแห่งการคิด และความส่งตัวลงไป ในอารมณ์นั้น อารมณ์นั้นจะเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ คือวิญญาณในปฏิจ-สมุปบาทที่จะเป็นเหตุให้เกิดตัวกู-ของกู : อารมฺมเมตฺโต โหติ วิญฺญาณสฺส จิตฺตา = อารมณ์นั่นเอง เป็นไปเพื่อเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ, เป็นวิญญาณใน ปฏิจสมุปบาท.

ที่นี้ อารมฺมเมตฺโต ปตฺติจฺจา วิญฺญาณสฺส โหติ, ตสฺมี ปตฺติจฺเจ วิญฺญาณ-วิรุเพห = เมื่ออารมณ์มี ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็มี, เมื่อเป็นวิญญาณที่มีที่ตั้งที่อาศัยแล้ว ก็ออกงาม; เมื่อนั้นจะมีสิ่งที่เรียกว่า นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ คือนามรูป หรือกาย กับใจนั้น จะหยั่งลง. แต่ไม่ใช่เข้าท้องแม่. นามรูปหยั่งลงนี้ ไม่ใช่เกิดใน ท้องแม่ ไม่ใช่เข้าท้องแม่; คือหยั่งลงในหัวใจของคนที่กำลังเป็นอย่างที่เวลานั้น.

หมายความว่า ก่อนหน้านั้น นามรูปคือกายกับใจ มันไม่ได้ทำอะไร
ราวจะว่ามันนอนหลับอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ พอสิ่งที่มันเกิดขึ้น คือได้อารมณ์มา
สำหรับคิด, สำหรับสำเร็จตามความคิด, สำหรับจิตส่งลงไปแล้ว; มันเกิด
เป็นปฏิสนธิวิญญาณขึ้นมา ทำให้ร่างกายกับจิตใจเปลี่ยนรูป เป็นนามรูปที่
พร้อมที่จะปรุงแต่งตามกฎของจิตปฏิบัติสมาธิ; แล้วมันจึงมีสัพพัตตะ ผัสสะ
เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ตามกฎหรือตามแบบของจิตปฏิบัติสมาธิ,
กล่าวคือมีอุปาทานยึดครอง.

นี่เป็นจิตปฏิบัติสมาธิที่แสดงละเอียดเฉพาะจุดตั้งแต่ต้นว่า มีอารมณ์เข้ามา,
จิตคิด, จิตสำเร็จตามความคิด, จิตส่งตัวลงไปนั้น, อารมณ์ที่ถูกกระทำ
อย่างนั้น กลายเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ, วิญญาณนั้นตกลงแล้ว เจริญออก
งามแล้ว นามรูปคือกายกับจิตก็หยาบลง; คือเกิดขึ้นมาทำหน้าที่. ที่นั่นเป็น
จิตปฏิบัติสมาธิต่อไปตั้งแต่ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ฯลฯ
เรื่อยไปจนถึง ชาติ ชรามรณะ; ทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้.

นี่คือจิตปฏิบัติสมาธิประเภท ๑๑ อากาโร อย่างที่ว่ามันแหละ แต่ไม่พูด
ถึงคันธวิชา : หูดโดยหูดินัย หรือ การเป็นไป โดยหูดิจจริง ๆ เกี่ยว
กับจิต. ในกรณีนี้เราไม่ต้องพูดถึงวิชา แต่ว่ามันมีวิชาอยู่ในนั้น ตรงที่ว่า
มันเป็นที่ตั้งแห่งการคิด สำเร็จตามความคิด แล้วจิตส่งตัวลงไปด้วยความใจ.
ดังนั้นไม่มีความใจมั่น ไม่มีการส่งตัวลงไป. นี่ก็เป็นจิตปฏิบัติสมาธิรูปหนึ่ง
แบบหนึ่ง ที่แสดงชัดเจนนละเอียดลออที่สุด มีอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย.

ตรงนั้นขอบอกว่า คัมภีร์สังยุตตนิกายหมวดจิตปฏิบัติสมาธิอันอาภัพที่สุด
เลย ไม่ค่อยมีคนไปเปิดดู เพราะมันมีแต่เรื่องจิตปฏิบัติสมาธิที่เข้าใจยาก เรียกว่า

นิทานสังยุตต์. นิทานสังยุตต์นี้ อากัปกัฏฐะ ไม่มีใครไปแตะต้อง; ถ้าแปลก็แปลส่งเดชไปตามตัวหนังสือ; ไม่รับผิดชอบว่าใครจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตามใจ เพราะฉะนั้น เรื่องปฏิจาสัมปาทมันจึงพลอยอากัฏฐะไปด้วย คือไม่ค่อยมีใครแตะต้อง แล้วก็เลยไม่ค่อยเข้าใจ; มันก็เลยไม่เป็นพุทธบริษัท ที่เข้าใจหัวใจของพุทธศาสนา.

ปฏิจาสัมปาทแบบตังคณด้วยอาหารสี่.

ที่นี่ ก็จะพูดต่อไปอีกสักแบบหนึ่ง ว่าปฏิจาสัมปาทบางแบบ ไม่ได้ตังคณด้วยวิชาปจฺญา สงฺขารฯ; สงฺขารปจฺญา วิญญาณํ ฯลฯ แต่ตังคณด้วยอาหารสี่.

คำว่า “อาหาร” นี้ บางคนก็เข้าใจดีแล้ว. บางคนก็ยังไม่เข้าใจ. คำว่าอาหารไม่ใช่หมายถึงว่าสิ่งที่เปิบใส่ปาก. คำว่า อาหาร นี้แปลว่ามันจะนำผลมาให้. อ า ห า ร = นำผลมาให้.

อาหารที่เราเปิบใส่ปากนั้น เขาเรียกว่า กวฬิงการอาหาร นำผลมาให้ เป็นเนื้อเป็นหนัง, น้อย่างที่ ๑. ผัสสะทางตา ทางหู ทางจมูก ฯลฯ น ก็เรียกว่าอาหาร เป็นผัสสาหาร, น้อย่างที่ ๒, นำผลมาให้คือเวทนา; เวทนาชนิดที่จะทำให้เกิดเรื่องเหมือนที่วาทะกันเอง. มโนสัญญาเจตนาหาร ความคิดอย่างนั้น คิดอย่างนั้น คิดอย่างโน้น คิดด้วยเจตนา นกเป็นอาหารอย่างที่ ๓; เจตนาเป็นอาหารได้ เพราะว่าเมื่อมีเจตนาแล้ว ต้องมีการกระทำ. การกระทำนั้นแหละ เป็นผลแห่งอาหาร คือสิ่งที่มันนำมาได้โดยเจตนา. อันสุดท้ายหรืออย่างที่ ๔ วิญญาณาหาร : วิญญาณทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จนกระทั่งทางใจ คือมโน. มโนวิญญาณนั้นแหละ เป็นอาหารอย่างสี่.

พระบาลีนี้มีว่า : ญาณนาหาโร อายตี ปุณฺณภาวนิพฺพตฺติยา - ญาณนาหาโร = ญาณนาหาร, อายตี = ต่อไป, ปุณฺณภาวนิพฺพตฺติยา = เป็นไปเพื่อเกิดขึ้นเฉพาะซึ่งภพใหม่.

ภพใหม่นี้ไม่ใช่ตายแล้วเข้าโลง แล้วไปเกิดใหม่. **ภพใหม่นี้ คือ ความคิดที่เป็นตัวกู-ของกูอันใหม่** : เมื่อเรื่องของตัวกู-ของกูอันเก่าเสร็จสิ้นไปแล้ว มันก็ได้อารมณ์อื่น ญาณเกิดได้อารมณ์อื่น ญาณนาหาโร อันนี้ ก็ได้ทำให้เกิด **ภพใหม่** ที่จะเป็นผู้สละ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ อีกรอบหนึ่งเป็นภพใหม่. ตสมิ ภูเต สติ สหายตนะ = เมื่อภพใหม่มีแล้ว เป็นแล้ว ย่อมมีสหายตนะ. หมายความว่าเมื่อญาณนาหารที่ว่ามีแล้ว มันก็จะเป็นไปเพื่อให้เกิดภพใหม่ เมื่อภพใหม่มีแล้วเป็นแล้ว มันก็จะมีอายตนะ; เพราะอายตนะเป็นปัจจัย ก็เกิดผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ก็เกิดเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ก็เกิดตัณหา; ฯลฯ ตามนัยเดียวกันกับปัจจุสมุปบาทแบบธรรมดา.

แต่ในสูตรนี้ พระพุทธเจ้าท่านจะทรงประสงค์อะไรก็ไม่ทราบ หรือว่าท่านจะประสงค์ว่า ให้ตั้งข้อสังเกตให้ดีๆ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าอาหาร.

เมื่อเราเบียดเข้าปาก เป็นกวมังการาหาร นี้จริงอยู่; แต่ว่ารสอร่อยของกวมังการาหารนั้น จะทำให้เกิดญาณนาหาร; เพราะว่ามันจะเกิด อริจนสัมผัส ด้วยอริชาในรสอร่อยของอาหาร. นิมโนสัมผัสอันนี้ มันเป็นมโนวิญญาณ หรือว่าจะเป็นญาณนาหารขึ้นมาในที่นี้ แล้วมันจะสร้างตัวกูอันใหม่.

เรื่องก็เป็นอันว่าดูเหมือนจะให้นั่งง่ายเข้า **ว่าในการที่จะระงับไม่ให้ปัจจุสมุปบาทเกิดขึ้นในใจนั้น ให้ระงับที่อาหาร จะเป็นกวมังการาหารก็ได้ ผัสสาหารก็ได้ มโนสัญเจตนาหารก็ได้ ญาณนาหารก็ได้.**

แต่แล้วย่ำลึ้มว่า ทุกอย่างมันจะไปสรุปอยู่ที่วิญญานาหาร หรือสำคัญ
อยู่ที่วิญญานาหาร. ผัสสะมันให้เกิดเวทนา : ผัสสาหารให้เกิดเวทนา ; แล้ว
มันวิญญานส่วนลึกจะสัมผัสลงไป ในเวทนานั้น แล้วก็จะกลายเป็น “อวิชชา-
สัมผัสสชาเวทนา” ; มันก็เกิดปฏิจสมุปบาท.

ทีนี้ ข้อที่เรียกว่า “ความคิดเป็นอาหาร” หรือมนัสสเจตนาหารนี้ ;
สำหรับความคิดนี้ ก็ลองพิจารณาดูเถอะ ; ความคิดนี้เรียกว่า สังขารขันธ ;
มันจะคิดไปได้อย่างไรถ้ามันไม่มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิญญาน เป็นตัวการที่จะไป
สัมผัสสัมผัสเข้าก่อน ? ถ้าว่าความคิดมันโน้มไปในทางตัวกู-ของกู มันก็กลายเป็น
เป็นพหุธรรมารมณ์สำหรับมันวิญญานได้เหมือนกัน. ความคิดอย่างนั้นความคิด
อย่างอื่นทั้งหมดนั้น มันเป็นธรรมารมณ์ได้ แล้วมันก็สัมผัสลงไป ได้ด้วย
มันวิญญาน ; แล้วมันจึงเกิดวิญญานาหารรอบใหม่ รุนใหม่ ขึ้นมาอีก.

แม้ส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับอะไรมากมาย มันก็เกี่ยวกับวิญญานโดยตรง ;
มันก็เป็นวิญญานาหารอยู่แล้ว. เพราะฉะนั้นด้วยอาหารใดก็ตามใน ๔ อาหารนี้
ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิจสมุปบาทได้. ปฏิจสมุปบาทแบบนี้ตั้งต้นด้วยอาหาร
คือกาวฬิงการาหาร, วิญญานาหาร ฯลฯ ; ไม่พูดถึงอวิชชา หรือสังขารอะไร
ให้มาก ; เอากันตรงแค่อาหาร : เมื่อวิญญานได้อาหารก็กลายเป็นอาหารต่อไป ;
มีอวิชชาซ่อนอยู่ในนั้น.

ทั้งหมดนี้มันเป็นเรื่องปฏิจสมุปบาทให้เกิดความทุกข์ทั้งนั้น ที่พูดมาแล้ว
ก็แบบก็ลึ้มแล้ว ; จำเอาเอง นับเอาเองก็แล้วกัน ว่ามันเป็นปฏิจสมุปบาทเพื่อให้เกิด
ทุกข์ทั้งนั้น.

ที่นี้ จะเปลี่ยนเรื่องใหม่ ตามที่ได้บอกไว้แล้วว่า ปฏิจัสสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตา นี้ มันเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป ที่ให้เกิดขึ้นแห่งความทุกข์ก็ได้ ไม่ให้เกิดขึ้นแห่งความทุกข์ ก็อดับทุกข์ก็ได้. ถ้ามันเป็นกฎที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัยแล้ว ก็เรียกว่าอิทัปปัจจยตา ได้ทั้งหมด. เราจะดีขึ้นมาได้ ก็ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; เราจะเลวลงไปได้ ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา; จะเกิดทุกข์หรือจะดับทุกข์ ก็เพราะกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ ฝ่ายที่เกิดทุกข์นี้ พวกกันนี้ มันกินเวลา มากแล้ว; จะพูดฝ่ายที่ดับทุกข์กันบ้าง.

มีพระพุทธรูปปางตรัสปฏิญาณสมาบัติไว้ ในรูปของสิ่งที่เรียกว่า สัจจธรรม หรือสัจจะ. สัจจะ ก็ต้องหมายถึงสัจจธรรม, สัจจธรรมก็คือสัจจะ มันจะนำไปสู่ ความดับทุกข์. พุทธแล้วก็ไม่ค่อยมีใครเชื่อหรือยอมฟังนักดอกว่า ปฏิญาณสมาบัติ เพื่อดับทุกข์; หรือว่า อิทปปัจจยาตา เพื่อดับทุกข์; เพราะว่าเขาไม่สังเกตให้ดี ว่า อิทปปัจจยาตา นี้ เป็นทั้งเพื่อเกิดทุกข์ และดับทุกข์ คือฝ่ายนิโรธวาร. พระพุทธเจ้าทรงแสดงอาการของธรรมที่มีนาคายกันเกิดขึ้น อายกันเกิดขึ้น ตามวิธี ของอิตปปัจจยาตา นี้ แต่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ก็มีเหมือนกัน.

ปฏิจกสมุปาบทของสัจจะ ันต้องแบ่งออกไปเป็น ๓ ระยะ เรียกว่า
 สัจจานุรักษนา = ตามรักษาชั่งสัจจะ ๑ ; ถัดมาก็เรียกว่า สัจจานุโพธา = การตามรู้ซึ่ง
 สัจจะ ๑ ; แล้วก็ สัจจานุปัตติ, แปลว่าตามถึงซึ่งสัจจะ ๑ ; ดูเหมือนจะจำง่าย
 ทั้งนั้น : ตามรักษาชั่งสัจจะ, ตามรู้ซึ่งสัจจะ, ตามถึงซึ่งสัจจะ.

ขั้นแรก : สัจจานุรักษนา=ตามรักษาซึ่งสัจจะ. เราเป็นคนคนหนึ่ง ต้องยอมรับว่าเราเป็นคน อย่าเอาความเป็นคนหรือเอาเกียรติของความเป็นคนไปทิ้งเสีย. เกิดเป็นคนแล้วให้นับถือตัวเองว่าเป็นคน. **ขั้นข้อแรกเราต้องมีสติในตน มีความเคารพในตน มีความแน่ใจในตน ว่าเราเป็นคนต้องทำอะไรอย่างคน.** นี่ใครมีหรือไม่มี? ลองคิดดูซิ ความรู้สึกอันนี้มีหรือไม่มี. ถ้ามีความรู้สึกอันนี้จะไม่ทำอะไรอย่างสัตว์ จะไม่ทำอะไรอย่างไม่ใช่คน. พระพุทธเจ้าท่านจะมา “ไม” ไหนก็ฟังดูซิ.

ข้อแรกท่านว่า สัจจานุรักษนา คือตามรักษาซึ่งสัจจะ คือเคารพในตนว่าเป็นคน เพราะฉะนั้น ต้องทำอะไรได้อย่างคน ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่ใช่คน. แต่อย่างไรก็ตามข้อนี้อย่าให้มันเตลิดเป็ดเป้งไปจนยกหูชูหาง; มันไม่ได้หมายความว่าถึงอย่างนั้น. **ตัวกู-ของกู ยกหูชูหาง เป็นตัวเป็นคน นั้น มันก็อันหนึ่งมันเลยเถิดไป.** ควรอยู่ในระดับที่ว่า เราเป็นคน ต้องทำอะไรอย่างเป็นคน; **เราแน่ใจในความเป็นคนของเรา; เราสติในความเป็นคนของเราเอง;** เท่านั้นก็พอแล้ว. นี่เรียกว่าสัจจานุรักษนา ต้องรักษาไว้ให้ดี ต้องถนอมไว้ให้ดี อย่าให้มันสูญหายไป; แต่อย่าไปติดถูกคนอื่น อย่าไปยกตนข่มท่าน อย่าพูดว่าอิทั สจฺจํ, โมฆมณฺณํ อะไรทำนองนั้น; ว่า “ฉันถูก, คนอื่นผิดทั้งนั้น”; ไม่ได้. อย่าให้มันไปถึงขนาดนั้น. แต่ให้พยายามปฏิบัติ รักษา บำรุง บ่มอะไรให้สัจจานุรักษนาที่ว่ามี มันเจริญขึ้นเต็มที่ แล้วมันก็จะเลื่อนขึ้นไปส่งเสริมสัจจานุโพธา คือตามรู้ซึ่งสัจจะ.

หมายความว่า เมื่อตนมีความเป็นคนที่ปักหลักไว้ดีแล้ว ยึดถือแต่ธรรมะอย่างเดียว มีหลักในการที่จะตั้งอยู่ในธรรมะอย่างเดียว ไม่ให้เป็นอันธพาลหรืออะไรไปได้แล้ว มันจะเป็นไปได้เองในข้อที่ว่า มันจะรู้ว่าควรจะทำอย่างใคร;

หรือจะดูตัวอย่างที่ไหนหรืออะไรที่ไหน. ดังนั้น เมื่อมีบุคคลที่รู้ธรรมหรือ
ประพฤติธรรม หรืออยู่ในฐานะที่พอจะมองเห็นได้ ว่าเป็นผู้มีธรรม แล้วเขาก็จะ
เข้าไปหาคนนั้น.

ข้อนี้เห็นถึงพระอัสสชิ. พระอัสสชิเดินอยู่เฉยๆ อุปติสสะปริพาชก
ก็ติดตามไปหาเลย เพราะเหตุว่าอุปติสสะและโกณฑิสนั้น เขามีสัจจานุรักษาก่อน
แล้ว; ก็มีความเคารพตัวเองมีความเชื่อหรืออะไรในตัวเอง มีหลักเกณฑ์ของ
ตัวเองอยู่แล้ว. พอเห็นพระอัสสชิเท่านั้นแหละ ความเป็นอย่างนั้นแหละมันทำให้
ทนอยู่ไม่ได้ ทำให้รู้จักพระอัสสชิว่าต้องดีแน่ อย่างนี้เป็นต้น; เพราะฉะนั้นเขา
จึงติดตาม.

ที่นี้ **ชั้นสอง : สัจจานุโพธา ที่จะตามรู้สัจจะนี้ มันค้นจนมาด้วย
สัทธา, สัทธาที่ประกอบไปด้วยเหตุผล** มาจากการที่ตนตั้งตนอยู่ในธรรม อย่างถูกต้อง
แล้วในขั้นที่หนึ่ง คือในขั้นที่เรียกว่าสัจจานุรักษานะ. เรื่อยหลักธรรมมันอยู่แล้ว
พอไปเห็นใครเขามันจะมี **สัทธาที่ไม่ผิด,** หรือไม่มีทางที่จะผิด; จึงตั้งตนใน**ชั้น
ที่สอง คือสัจจานุโพธา** - ตามรู้สัจจะนี้ได้; เขาได้เห็นทสสนานุตรัยบุคคลแล้ว
ก็เกิดสัทธา; เห็นคนที่ดีหรือเห็นบัณฑิตหรือเห็นอะไรก็ตามแล้วจะเกิดสัทธา.

ที่นี้ เรื่องก็จะเดินไปตามลำดับของภูมิสมุปปาทส่วนย่อยในข้อนี้ว่า :
เพราะมีสัทธาก็มี**อุปะสังกมณะ** คือเข้าไปหา; เมื่อมีการเข้าไปหา ก็มีการนั่งใกล้
เรียกว่า**ปิริยาสนะ**; แล้วเมื่อมีการนั่งใกล้ ก็มีโอกาสที่จะเงี่ยหูฟัง ซึ่งเรียกว่า
โสดาวธานะ; เพราะมีการเงี่ยหูฟัง ก็จะมีการฟังธรรมด้วยดี ซึ่งเรียกว่า
ธัมมัสสวนะ; เพราะมีธัมมัสสวนะ จึงมี**ธัมมธรรณะ** คือการทรงจำไว้ซึ่งธรรม;
เพราะมีการทรงจำไว้ซึ่งธรรม ก็มี**อตุปะปรักขา** คือการเข้าไปใคร่ครวญซึ่งเนื้อความ

แห่งธรรม ; เพราะมีการเข้าไปใคร่ครวญซึ่งเนื้อความแห่งธรรม ก็เกิดอาการที่เรียกว่าธรรมทั้งหลายทนต่อการเพ่งพิศุจน์ของบุคคลนั้น, ข้อนี้เรียกว่า **ธัมมนิษิฏานักขันติ**.

ธัมมนิษิฏานักขันติ คือธรรมนั้นทนต่อการเพ่งพิศุจน์แห่งบุคคลนั้น : เขายังเพ่งไปเท่าไรก็ยังเห็นว่าเป็นอย่างนั้น จริงอย่างนั้น ถูกต้องอย่างนั้น เพราะว่าธรรมะแห่งนั้นทนต่อการพิศุจน์เสมอไป เพราะว่าธรรมะนั้นทนต่อความพิศุจน์ของบุคคลนั้น. ธัมมนิษิฏานักขันตินี้จะทำให้เกิดมี **ฉันทะ** คือความพอใจในธรรมนั้น ; ความพอใจในธรรมนั้น จะทำให้เกิด **อุสสาหะ** คือความเอาจริง ; เพราะว่ามันเชื่อมั่นแล้วว่าอันนี้ดีแน่ ถูกแน่แล้ว มันก็เลยทุ่มเทความเอาจริง ; เพราะมีความเอาจริง มันจึงเกิดสิ่งที่เรียกว่า **ตุลนา** คือการทำความสมมูลย์.

ตรงนี้คิดดูแล้วยิ่งนับถือพระพุทธเจ้า คือท่านจะมีคำว่า “สมมูลย์” เข้าไปแทรกแซงอยู่เสมอ. ถ้าไม่สมมูลย์ คือมากไปน้อยไปแล้ว มันจับหายหมด. ดังนั้นแม้มีอุสสาหะแล้ว ก็ยังมีการทำความสมมูลย์อีก : มีอุสสาหะทุ่มเทกำลังอย่างยิ่งแล้ว ยังต้องตุลนา คือการ ชั่ง ตวง วัด ที่ทำให้เกิดความรู้ที่สมมูลย์ ; เพราะมีตุลนา จึงเกิด **ปธานะ** ที่แปลกันว่าความเพียร. นี่ดูเถิด เอาอุสสาหะไว้ข้างหน้า ความเพียรเสียไกลลิบ. อุสสาหะจะต้องถูก ชั่ง ตวง วัด ด้วยตุลนา ; เพราะมีตุลนา จึงมีปธานะ ; เมื่อมีปธานะแล้วก็ไม่ต้องสงสัยแล้ว มันจะไปตามกฎของอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือปธานะ ความเพียร ๔ นี้. สิ่งต่างๆ ก็เป็นไปในทางก้าวหน้าคือเพิ่มขึ้น. ตอนนั้นก็หมดเรื่องของสัจจานุโพธา คือตามรู้ ตัดตามรู้ เพื่อรู้สัจจะ.

ที่นี้ ก็ยัง **ขันทนสาม** ที่เรียกว่า **สัจจานุปัตติ** นี้คือตามถึงหรือถึงตามซึ่งสัจจะ ; คือหลังจากปธานะแล้ว ก็จะเกิด **ฉมฺมเสวนา** การเสพรธรรม ;

เสพคบเหมือนกับว่าเราเสพคบอะไรที่เป็นยาเสพติดอย่างนั้นแหละ. เมื่อมีการเสพคบกับธรรมะ ที่เรียกว่าธัมมเสวนาถึงอย่างนี้ ก็จะมีภาวนา คือความเจริญขึ้น ๆ แห่งธรรม; ครั้นมีภาวนาแล้ว ก็มีพหุลีกตา คือการทำให้มากทำให้ชำนาญ : พหุลีกตากัมมมะ คือการกระทำชนิดที่ทำให้มาก; ในธรรมทั้งหลายดังกล่าวแล้วในสังขยานุโพธา.

นี้แหละเรียกว่าเป็น **ปรุจฉสมุปบาทประเภทที่จะให้เกิดธรรมที่ทำให้ความดับทุกข์ขึ้นมา.** แล้วก็หล่อเลี้ยงไว้ด้วยอาการทั้งหมดนี้อยู่เรื่อย รอเวลา; **ต้องเป็นคนรอได้ค่อยได้** ไม่ใช่มันจะได้ทันทีได้ แต่ว่าทำให้ถูกต้องอย่างนั้นไว้ แล้วก็รอรออยู่นานกว่ามันจะเกิดเป็นผลออกมา เป็นมรรคผลหรือเป็นนิพพาน.

เพราะฉะนั้นตามหลักนี้ ท่านตรัสไว้ว่า ให้ถือหลักที่กล่าวนี้อยู่เป็น **ข้อปฏิบัติตามปกติประจำตัว :** ให้เคารพตัวเอง ให้รู้ว่าเราก็คือเป็นคนนะเว้ย! อย่าให้เลวกว่าคน; แล้วก็รับเอาแต่ที่มีมันถูกต้องเท่านั้นแหละ : ที่ผิดอย่าเอาเข้ามานะโว้ย!

เมื่อมีทิสสนานุตตริยบุคคล หรืออะไรทำนองนั้นมา แล้วก็พยายามติดตาม นี่เห็นว่ามันมีเค้าที่จะเป็นไปได้ ก็มีสัทธา มีเข้าไปหา มีนั่งใกล้ มีเงี่ยหูฟัง มีฟัง มีทรงจำไว้ มีใคร่ครวญเพื่อความ มีการที่ธรรมะนั้นทนต่อการใคร่ครวญ มีความพอใจ มีอุทสาหะ ทำการขึงตวงวัดให้สมตูลย์ แล้วก็ทำความเพียรขึ้นปธานะ แล้วก็มีส่วนในธรรมนั้น เหมือนกับว่าเป็นยาเสพติด มันก็เจริญด้วยการทำให้มากอยู่เนืองนิตย์.

เหตุนี้ เป็นปรุจฉสมุปบาทซัด ๆ เพราะมันส่งเสริมกันทีละอัน ๆ ๆ ให้เกิดการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าในชั้นต่ำหรือชั้นสูงสุด ก็ต้องมีหลักเกณฑ์อย่างนี้ทั้งนั้น.

ปฏิจจสมุปบาทแห่งการละระคะโทสะโมหะ,

เอาละ ที่นี้จะพูดถึงปฏิจจสมุปบาทแห่งการละ ระคะ โทสะ โมหะ ; พังคูล แล้วก็นำอัครารย์, พระธรรมที่นำอัครารย์จริง; คือ ปฏิจจสมุปบาทแห่งการละ ระคะ โทสะ โมหะ.

สูตรนี้ชื่อเพราะ; ชื่อว่า “อภัพพสูตร” สูตรเรื่อง บุคคลผู้อภัพ. บุคคลผู้ไม่อภัพ คือบุคคลที่จะบรรลุผลได้. ตัวสูตรกล่าวถึงบุคคลที่อภัพ คือไม่อาจบรรลุผลได้. แต่เป็นการกล่าวไว้เป็นคู่ เพราะฉะนั้น มันจึงมีทั้งที่ อภัพและไม่อภัพ; ตัวชื่อสูตรเรียกว่าอภัพพสูตร แต่แล้วก็แสดงไว้ทั้งสองฝ่าย ชนิดที่ตรงกันข้าม, เพื่อเข้าใจแต่ละฝ่ายอย่างแจ่มแจ้งเต็มที่นั่นเอง.

เริ่มขึ้นมาด้วยฝ่ายที่ว่า ถ้าจะให้ไม่ให้อภัพ ก็จะต้องละระคะ โทสะ โมหะได้; ถ้าจะละระคะ โทสะ โมหะ ให้ได้ ก็ต้องละสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัppัตตปรามาสได้เสียก่อน. ขอแทรกการอธิบายทบทวนตรงนี้สักเล็กน้อยว่า ถ้าละระคะ โทสะ โมหะได้เด็ดขาดก็เป็นพระอรหันต์; จะเป็นพระอรหันต์โดย ละระคะ โทสะ โมหะได้ ก็ต้องละสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสลัppัตตปรามาส ได้ก่อน. เรื่องการละสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัppัตตปรามาสนั้น เราพูดกันแล้ว เราพูดกันเล่า ในเรื่องความเป็นพระโสดาบัน; เราได้พูดกันละเอียดแล้วว่าละอย่างไร. ละสัkkายทิฏฐิ คือละความเห็นที่ว่ากู - ของกู; ละวิจิกิจฉา คือละความลังเลในพระธรรม; ละสลัppัตตปรามาส คือละความยึดมั่นในสิ่งที่ปฏิบัติตามกันมา อย่างมมาย. ถ้าละ ๓ อย่างนี้ได้ ก็เป็นพระโสดาบัน. เมื่อเป็นพระโสดาบัน ก็แน่นอนว่าจะต้องเป็นพระอรหันต์. ดังนั้น จึงกล่าวเป็นหลักได้ว่า จะละระคะ โทสะ โมหะได้ ก็เพราะละสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสลัppัตตปรามาส ได้.

ข้อความต่อไปอีก ก็อจะละสักายทฎฐิ วิจิกจนา สิลพัตตปรมาสได้
ก็ ต้องละอโยนิโสมนสิการะ ละกุมมัคคเสวนะ ละเจตโสสินัตตะ เสียได้;
เป็น ๓-๓-๓ ทุกชั้น. อโยนิโสมนสิการนั้น คือเป็นคนคิดอะไรหยาบ ๆ เป็นคน
มีจิตใจหยาบ คิดอะไรหยาบ รู้สึกอะไรหยาบ หรือผลุนผลันนั่นเอง. คนโดยมาก
เป็นคนผลุนผลันอย่างนี้ ไม่มีโยนิโสมนสิการ จึงเรียกว่าอโยนิโสมนสิการ อันนี้
ต้องละ : อย่าทำอะไรหยาบ ๆ; แล้วก็ต้องละกุมมัคคเสวนะ คือการชอบเสพ
คบกับหนทางที่ผิด ๆ หรือแนวที่ผิด ๆ ความคิดที่ผิด ๆ อะไรที่ผิด ๆ อย่าไปชอบ
มันเข้า คืออย่าไปเข้าไปใกล้มันเข้า; แล้วก็ต้องละเจตโสสินัตตะ คือความท้อแท้แห่งจิต.

จิตตฐิ, การละความท้อแท้แห่งจิตนั้น เกี่ยวนี้มีหรือไม่มี? ถ้ามองให้
ที่จะเห็นว่าใช่แพ่งั้น คนทั้งหลายเหล่านี้เป็นคนขี้แพ้ ยอมแพ้แต่ที่แรกแล้ว.
นั่นแหละคือท้อแท้แห่งจิตหรือเจตโสสินัตตะ ไม่เอาจริงกับการที่จะบรรลุลหรรณ.
บางทีเอาจริงก็เอาจริงแต่ปาก แต่จิตใจมันท้อแท้ มันไม่พยายามที่เรียกว่าอธิฐานจิต :
“ต้องได้! ไม่ได้ก็ตาย!” อย่างนั้นมันไม่มี มันไม่มีถึงขนาดนั้น เพราะฉะนั้น
จึงเรียกว่ามันมีความท้อแท้ หย่อนยานโงงเตง อะไรอยู่เรื่อย. เกี่ยวนี้เรื่องมันต้องละ
๓ อย่างนี้ คือละอโยนิโสมนสิการะ, ละกุมมัคคเสวนะ, ละเจตโสสินัตตะ เสียได้
ก่อน มันจึงจะละสักายทฎฐิ วิจิกจนา สิลพัตตปรมาส เสียได้. การที่เราไม่เป็น
พระโศคาบันได้ ก็เพราะว่าไม่ละอโยนิโสมนสิการะ กุมมัคคเสวนะ และเจตโสสินัตตะ
นั่นเอง.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านลดลงมาให้ดีกว่า ทำอย่างไรจึงละสิ่งทั้ง ๓ นี้ได้?
ก็ต้องละ มุฏฐัสจจะ อสัมปชัญญะ เจตโสวิกเขปะ ๓ อย่าง เสียก่อน.

มุฏฐัสจจะ คือขัณฐะหลัง ขัณเผลอสติ, อสัมปชัญญะ คือไม่มีสัมปชัญญะ,
เจตโสวิกเขปะ คือจิตฟุ้งซ่าน เป็นคนมีจิตฟุ้งซ่าน แล้วไม่มีสัมปชัญญะ. แล้วก็มี

สัจจะ (สติ) ที่หลงลืมอยู่เสมอ, มีข้อเท็จจริง มีกฎเกณฑ์แห่งความจริง ที่มีนเลอะเลือนอยู่เสมอ; ต้องละ ๓ อย่างนี้ให้ได้ จึงจะละ ๓ อย่างข้างบนนั้นได้.

การที่จะละ ๓ อย่างนี้คือ มุฏฐัสัจจะ อสัมปชัญญะ เจตโสวิกเขปะได้ เพราะเหตุที่ได้ละสิ่งที่ต่ำกว่ำนั้นลงมาได้อีก ให้ง่ายขึ้นทุกที; คือให้ละ **อริยานอทัสสันกมัยตา อริยธัมมอโสตุกมัยตา อุปารัมภจิตตตา** สามอย่างนี้ได้; คือความไม่ชอบเห็นพระอริยเจ้า, ความไม่ชอบฟังธรรมของพระอริยเจ้า, และ ความที่มีจิตเข้าไปปรารภปรารมณแต่เรื่องที่เป็นที่ตั้งของกิเลส; สามข้อนี้. สำหรับความไม่ใคร่ที่จะเห็นพระอริยเจ้านั้น สำหรับสัตบุรุษคูเหมือนจะไม่ค่อยเป็น ปัญหา เพราะใคร่ที่จะเห็นพระอริยเจ้าอยู่; แต่ถ้าลำบากนักก็คงไม่เอาเหมือนกัน นี่มันจะเป็นเสียอย่างนี้. มันไม่จริงจนถึงกับว่า ความใคร่ที่จะเห็นพระอริยเจ้านั้น มีมากพอถึงขนาดที่ว่าลำบากเท่าไรก็ยังยอม. อีกทางหนึ่งก็มีปัญหาที่ไม่สามารถจะรู้จักว่าใครเป็นพระอริยเจ้าด้วยซ้ำไป. อริยธัมมอโสตุกมัยตา ความไม่ใคร่ที่จะฟังธรรมของพระอริยเจ้า; เคี้ยวนี้ ในโลกนี้มีเป็นอันมาก : ในบ้านเมืองที่เจริญอย่างสมัยใหม่แล้ว ไม่ใคร่ที่จะฟังธรรมของพระอริยเจ้า; เห็นว่าน่าเบื่อ. อุปารัมภจิตตตา จิตมันไปหมกมุ่นอยู่แต่เหยื่อของกิเลส : เรื่องสวย เรื่องงาม เรื่องสนุกสนาน เรื่องเอร็ดอร่อย. ทุเถอะ! ไปดูที่โรงหนัง แล้วมาดูที่วัดนี้. นี่มันเป็นการบอกถึงจิตของมนุษย์ในยุคนี้.

ที่นี้ สามอย่างนี้จะละได้อีกทีหนึ่ง ก็โดยละ ๓ อย่างต่อไปอีกนั่นแหละ. มันต้องละ ๓ อย่างลดลงไป ๆ จนถึงข้อต่ำที่สุด. ตรัสไว้ว่าจะละ ๓ อย่างที่ว่ำนั้นได้ ก็เพราะว่าละ **อุทธัจจะ** ได้ ละ **อสังวระ** ได้ ละ **ทุสสีลยะ** ได้เสียก่อน.

อุทธัจจะ ในที่นี้ คือความฟุ้งซ่าน เป็นคนฟุ้งซ่าน ได้แก่ อุทธัจจะ ธรรมตา ๆ นี้แหละ. **อสังวระ** คือความไม่สำรวม ไม่ระวัง ไม่ตั้งจิตตั้งใจที่จะ

สำรวมระวัง ปล่อยไว้อย่างหละหลวม. ทุสสึลย้ง คือความทุศีล : รุ้อยู่ว่าผิตศีล
ย้งไปทำลงไป นั้ก็เรียกว่าทุศีล. ละเสียได้ ทั้ง ๓ อย่างได้ เมื่อใด ก็ละ ๓ อย่าง
ที่กล่าวมาแล้วข้างบนได้.

ถ้าวย้งละ ๓ อย่างนี้ไม่ได้ ก็ต้งพยายามละสิ่งที่มีน้ต่ำลงไปอึค คือต้ง
ของม้นลงไปอึค; ตรัสให้ละ **อัสถีย้ง** - ความไม่มีสัทธา, **อวทัญญต้ง** - ความ
ไม่มีปัญญานึ้, **โกสัซซ้ง** - ความเกียจคร้าน.

ใน ๓ สิ่งนึ้ สิ่งที่เรียกว่า สัทธา นึ้ ม้นพุตยา. แม้ปากเขาเก้วสัทธา
แต่ถ้าว่าม้นไม่เห็นจรงในพระพุทท พระธรรม พระสงฆ์แล้ว สัทธาย้งไม่เป็นสัทธา.
ม้นต้งเห็นธรรมถึงขนาดหนึ่ง จึงจะมีสัทธาในพระพุทท พระธรรม พระสงฆ์.
จะสัทธาตามเพือนหรือจะสัทธาตามพิธัธรรมเนียมอย่างนึ้ ม้นย้งไม่เป็นสัทธา;
ต้งให้ม้นเป็นสัทธา คือให้ม้นเห็นความดี เห็นพระคุณของพระพุทท พระธรรม
พระสงฆ์ พอสมควร ในลักษณะที่ว่า มีความเชื่อนึ้ลงราก. อวทัญญต้ง นึ้เป็นผู้มี
ปัญญาซนคที่มีน้อบรมได้. ปัญญาซนคไหนที่อบรมได้ เราต้งอบรม จึงจะเรียกว่า
มีปัญญา. โกสัซซ้ง คือความเกียจคร้าน; นึ้ไม่ต้งอธิบาย.

ถ้า ๓ อย่างนึ้อย้งละไม่ได้ เมื่อจะละให้ได้ ก็ต้งละสิ่งซ้งต่ำลงไปอึค
คือละ **อนาทรีย้ง** - ความที่ไม่ค้อยจะเอื้อเพื้อในสิ่งทีควรเอื้อเพื้อ; แล้วก็ละ
โทวจัสต้ง คือความต้งต้ง ว่ายากสอนยากเสีย; แล้วก็ละ**ปาปมิตต้ง** - ความ
คบคนซ้งเป็นมิตรเสีย. สามอย่างนึ้ต้งละให้ได้ จึงจะละ ๓ อย่างข้างบนได้.

อนาทรีย้ง คือไม่ค้อยเอื้อเพื้อ. พระเถรเป็นอาบคิกน้คกไปหมคก็เพราะ
ซ้งนึ้; เพราะคำว่ไม่เอื้อเพื้อ : ไม่เอื้อเพื้อต่อสิกขาวิญญ. ชาวบ้านก็เหมือนกัน
ซาคคิลก็เพราะอนาทรีย้ง คือไม่เอื้อเพื้อ ไม่ถึอว่าเป็นเรื่องสำคัญ ถึอเป็นเรื่องเล่น ๆ;

หมายความว่าถ้าไม่เห็นวาลิกขาบทวินัยต่าง ๆ เป็นของสำคัญเสียแล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะเว้นการทุจริตได้. เพราะฉะนั้น ต้องเอื้อเฟื้อ : โทษหรืออาบัติชนิดหนึ่ง ก็ต้องเห็นว่ามาก ; เห็นว่าเป็นอันตรายใหญ่หลวง แม้ในโทษที่มีประมาณน้อย. มันเปรียบกันได้กับที่คนแก่เขาพูดว่า อย่าถูถูกไฟ นึกเดียว มันไหม้บ้านได้ ; อย่างนั้นแหละ เขาเรียกว่าเอื้อเฟื้อ.

โทวจัสสตา ความเป็นคนว่ายาก ใครชักไม่ได้ จนไม่มีใครอยากชัก. แล้ว **ปาปมิตตตา** คบคนพาลเป็นมิตร. คำว่า คบคนพาลเป็นมิตรนี้ มีความหมายมาก เพราะคำว่าคนพาล หรือคนบาปนี้ บางทีเราก็ไม่รู้ตัวว่าเป็นพาลหรือเป็นบาป ; คนโง่หรือคนอะไรนี้ ก็อยู่ในพวกนี้ทั้งนั้น. ที่ว่าไม่คบคนชั่วคนบาปเป็นมิตรนี้ หมายความว่าไม่ไปตามเขา ; แต่ที่ว่าจะไปช่วยเหลือเขาอันไม่เป็นไร อย่างนั้นเขาไม่ได้เรียกว่าคบ. จะไปโปรดเขา จะไปช่วยเหลือเขาให้ดีขึ้น ไม่เป็นไร ; แต่ว่าจะไปคบนี้ หมายความว่าจะไปทำตามเขา.

ถ้าว่ายังละ ๓ ข้อไม่ได้ และจะละให้ใดก็ต้องละต่ำลงไปอีก. นี่เป็นชุดสุดท้ายแล้ว : ละ**อหิริกะ** คือหน้าด้านไม่รู้จักอายเสีย, ละ**อนินคคัปเป** คือบ้าปิ่นไม่รู้จักกลัวเสีย, แล้วก็ละ**ปมาทะ** คือความประมาทเสีย. นี่มันเข้าใจได้ง่ายเหลือเกิน : เอาความประมาทไปไว้อันสุดท้ายเลย. จำไว้ว่า ละความไม่อายเสีย ละความไม่รู้จักกลัวเสีย ละความประมาทเสีย แล้วมันย้อนละสูงยิ่งขึ้นไปได้ตามลำดับ ๆ จนละราคะ โทสะ โมหะ ได้ ; เป็นการละขึ้นไปทีละชุด ; ชุดละ ๓ อย่าง. นี่แหละปฏิจจสมุบาทฝ่ายที่จะดับราคะ โทสะ โมหะ ได้.

ทบทวนกลับขึ้นไปใหม่ อย่างเอาแต่เฉพาะหัวข้อสักเที่ยวหนึ่ง ก็ว่า :-

ให้ละความหน้าด้านไม่รู้จักอาย, ละความบ้าปิ่นไม่รู้จักกลัว, ละความประมาท เสีย ;

แล้ว ก็จะละความไม่เอื้อเฟื้อในธรรมวินัย, ละความว่ายากสอนยาก, ละความคบคนชั่วเป็นมิตร, เสียได้;

แล้ว ก็จะละความไม่มีศรัทธา, ละความไม่มีปัญญา, ละความขี้เกียจ, เสียได้;

แล้ว ก็จะละอุทธัจจะ-ความฟุ้งซ่าน, อสังวระ-ไม่สำรวมระวัง, ทุสสียัง - ความท้อถอย, เสียได้;

แล้วก็จะละความไม่อยากเห็น, ความไม่อยากฟังธรรมของพระอริยเจ้า, ความมีจิตปรารถนากฎะของกิเลส, เสียได้;

แล้ว ก็จะละมกุฏราชจะ มีสัจจะ (สติ) อันเปลือย, ละอัมมปชัญญะ, และละเจตโสวิกเขปะ, เสียได้;

แล้ว ก็จะละอโยนิโสมนสิการเสียได้, ละกุ่มมกเสวนะ คือเสพนทางผิด เสียได้, ละเจตโสสินัตถัง คือความอ่อนกำลังแห่งจิต, เสียได้;

แล้ว ก็จะละสักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สิลัพพัตตปราคาส, เสียได้;

ครั้นละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพัตตปราคาสได้ ก็จะละราคะ โทสะ โมหะ เสียได้. แล้วเรื่องมันก็จบสำหรับปฏิจอสุมุบาทที่ละราคะ โทสะ และโมหะได้.

เมื่อการละที่ละขั้นมันมีความเป็นเหตุปัจจัยอาศัยกันอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่าเป็น ปฏิจอสุมุบาท หรือกฎเกณฑ์แห่ง อธิปปัจจยตา ทั้งนั้น. กฎ อธิปปัจจยตา แห่งการที่จะละราคะ โทสะ โมหะ เสียได้ จึงได้มีอยู่อย่างนี้.

ปฏิจอสุมุบาทที่คาบเกี่ยวกันทั้งคและชว.

เอาละทีนี้ไหน ๆ มันก็จะเป็นการบรรยายครั้งสุดท้ายแล้ว ก็ต้องว่าให้จบ ต้องทบทวนก่อนเมื่อชกกันอีกนิดหน่อย. เราได้พูดกันถึงเรื่องปฏิจอสุมุบาทฝ่าย ให้เกิดทุกข์และดับทุกข์จบแล้ว และข้อปฏิบัติฝ่ายละกิเลสก็จบแล้ว; ทีนี้ก็อยากจะพูดปฏิจอสุมุบาทที่มันคาบเกี่ยวกันทั้งเรื่องคและเรื่องชว เสียอีกสักเรื่องหนึ่ง.

ปฏิจาสมุปบาทแบบนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกว่า “อุปนิสัระธรรม” แปลว่า “สิ่งที่อาศัยกัน”. คำว่า สิ่งที่อาศัยกัน ก็คือปฏิจาสมุปบาท. คำเรียกชื่อผิดกันแต่เนื้อหาเหมือนกัน. อุปนิส แปลว่า เข้าไปอาศัยซึ่งกันและกัน; หมายความว่าไม่มีธรรมข้อไหนอิสระอยู่ได้ตามลำพัง : ต้องอาศัยกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยเกิดขึ้น. ข้อนี้ไม่ต้องอธิบายมาก พอออกชื่อก็เข้าใจได้. แต่มันเนื่องกันจากฝ่ายที่เป็นอกุศลและเป็นทุกข์ แล้วเลยไปจนถึงฝ่ายที่เป็นกุศลและดับทุกข์ แล้วเป็นโลกุตระมันจึงดูน่าขัน. เรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในกัมภีร์สงยุตตนิกาย กัมภีร์อาภัพนั้นอีก; ที่ไม่ค่อยมีใครเปิดดู.

พระพุทธเจ้าตรัสสิ่งที่ต้องอาศัยกันโดยตั้งต้นด้วย อวิชชา ตามนัยของปฏิจาสมุปบาทอย่างที่ทราบกันคืออยู่แล้ว ว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร นี่เข้าใจแล้ว; สังขารให้เกิดวิญญาณ; วิญญาณเกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดอายตนะ; อายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; เวทนาให้เกิดตัณหา; ตัณหาให้เกิดอุปาทาน; อุปาทานให้เกิดภพ; ภพให้เกิดชาติ; ชาติก็ให้เกิดชรามรณะ คือให้เกิดทุกข์; รู้ทุกข์อยู่แล้ว ฟังแล้ว ฟังมาหลายหนแล้ว.

ที่นี่ ทรงแสดงทุกข์ว่าเป็นเหตุให้เกิดสัทธา. เรื่องนี้คงต้องว่าหน่อย : เคยพูดแล้วบางคนลืม ว่าทุกข์นั้นให้เกิดสัทธา. อวิชชาทำให้เกิดอะไร ? ทำให้เกิดทุกข์. เมื่อมันทุกข์ๆ อยู่ แล้วมันจะเป็นเหตุให้เกิดสัทธา.

คิดดูซิ! ถ้าเราไม่มีความทุกข์ เราก็ไม่วิ่งมาหาพระพุทธเจ้า. นี่เห็นแก่ตัวใช่ไหม? เพราะมีความทุกข์ ไม่มีทางไปไหน แล้วจึงวิ่งมาสัทธากับพระพุทธเจ้า. ถ้าคนเราไม่มีความทุกข์ ก็ไม่สนใจใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. เดียวนี้เพราะความทุกข์มันบีบคั้น มันจึงหันไปหาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้ว

ก็มีสมาธิในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. นี่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความทุกข์นี้ ทำให้มีสมาธิ, มันถูกอย่างยิ่ง.

ที่นี่ **สมาธิทำให้เกิดปราโมทย์** - สบายใจ. คนเราถ้าไม่เชื่อตัวเอง ไม่ไว้วางใจตัวเองแล้ว มันหาความสุขไม่ได้ มันนอนไม่หลับ; เพราะมันมีสมาธิ มันจึงแน่วใจ มันจึงพอใจ สบายใจ หรือพอจะนอนหลับ. นี่คือสมาธิทำให้เกิดปราโมทย์.

ที่นี่ **ปราโมทย์ ให้เกิดปีติ** - อิ่มใจ อิ่มใจในธรรมที่ประเสริฐได้ สำเรื่อนั้นแหละ, หรือว่าให้เกิดเท่าที่มีได้เท่าไรเพียงใด, ก็ปีติ.

ที่นี่ **ปีติเป็นเหตุให้เกิดปัสสัทธิ**; คือใจมันสงบระงับลงจนเข้ารูปเข้ารอย.

ที่นี่ **ปัสสัทธิให้เกิดความสุข**. ปัสสัทธิมีได้เท่าไร ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นสุขเท่านั้น. ความสุขตามแบบนั้น ไม่ใช่ความสุขที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ความสุขตามแบบนั้น เกิดมาจากความสงบภายใน.

ความสุขทำให้เกิดสมาธิ. ความสุขที่ไต่มาโดยลำดับในแบบนั้นเท่านั้น จะให้เกิดสมาธิ. ความสุขทางเนื้อหนังไม่ทำให้เกิดสมาธิได้, แล้วมันจะกลายเป็นข้าศึกไปเสียอีก.

สมาธิทำให้เกิดญาณทัตตสนะ - เห็นทุกสิ่งตามที่เป็นจริง, นี่ก็เห็นชัด ว่าถ้ามีสมาธิ จิตก็จะเห็นธรรมตามที่เป็นจริง.

ญาณทัตตสนะทำให้เกิดนิพพิทา. เกิดนิพพิทา ก็เอือมระอา ในสังขารทั้งปวง; เกิดเอือมระอาในบัญญัติปาหนันกัณฑ์ หรือสังขารทั้งปวงแล้ว, ความที่เคียดรัก เคียดมันดิ๋มมัน เคียดฝังตัวเข้าไป มันดอยกลับ.

ที่นี่ **นิพพิทา ทำให้เกิดวิราคะ**; คือการถอยหรือคลายจากความยึดมั่น ดิ๋มมันในสิ่งที่เคียดมันด้วยอุปาทาน อยู่เป็นประจำ.

นี่ **วิราคะ** ทำให้เกิด**วิมุตติ**. วิมุตตินี้ โดยที่แท้ก็เป็นผลที่เป็นจุดหมายปลายทางอยู่แล้ว; แต่ก็ทำให้เกิดสิ่งอื่นต่อไปได้อีก :-

นี่ **วิมุตติ**ทำให้เกิด**ญาณรู้ความสิ้นอาสวะ**, ซึ่งเป็นอันเดียวกันกับ **วิมุตติญาณทัสสนะ** คือ**ญาณรู้ว่า** เรา**วิมุตต์แล้ว**.

เพราะ**วิมุตต์แล้ว** จน**มีญาณรู้ว่าวิมุตต์แล้ว** หรือ**มีญาณในความสิ้นอาสวะแล้ว**, ก็มีภาวะแห่ง**นิพพานปรากฏ**; เรื่องมันก็จบ เพราะ**สิ้นกิเลสและทุกข์**.

นี่เรียกว่า**อุปนิสธรรม** คือ**ธรรมอาศัยกัน อาศัยกันเกิดขึ้นในรูปแบบของ** **ปฏิจัสสมุปบาท** ตั้งแต่**อวิชชา** จนไปถึง**นิพพาน**. **ดูให้ดี อาศัยกันตั้งแต่อวิชชาเรื่อยไปจนถึงนิพพาน ไม่ขาดตอน** เป็น**ปฏิจัสสมุปบาทมหาสาล** ยืดยาวใหญ่หลวง ๒๓ อากาฐ มันจึงไปได้ถึง**นิพพาน** ทั้งที่มันตั้งกันที่**อวิชชา**. เรื่องมันไปเปลี่ยนที่กลางสาย : เป็นเส้นๆหนึ่ง ก่อนต้นคำ ก่อนปลายขาว; **ตรงเขตเปลี่ยนคำเป็นขาว นอนอยู่ที่ความทุกข์** เดินมาๆเดินมาๆ คำสุดถึงความทุกข์; แล้วมาเปลี่ยนเป็น**สัทธาเป็นสีขาว**; แล้วขาวขึ้นๆขาวขึ้นๆ จน**นิพพาน** พันคำพันขาว.

นี่คือ **อิทัปปัจจยตา วงใหญ่** ที่จะต้องเข้าใจไว้ ว่าเราคนหนึ่งๆนี้ จะต้องผ่าน **อิทัปปัจจยตา วงนี้ จากอวิชชาไปถึงนิพพาน**; ไม่ใช่สำหรับคนอื่น ไม่ใช่เพื่อคนอื่น แต่เพื่อตัวเองนั่นแหละ! จะต้องผ่านทั้งต้นตั้งแต่**อวิชชาเรื่อยไป** ตามลำดับๆ จนถึง**นิพพาน**.

นี่คือ **อิทัปปัจจยตา** ที่เป็น**กฎเกณฑ์** ที่จะต้องให้รู้ ต้องเข้าใจ ต้องปฏิบัติได้ เอาตัวรอดได้ เป็น**พุทธบริษัทได้**. นี่คือ **ปฏิจัสสมุปบาทแบบที่ยาวที่ใหญ่ ที่กว้างขวางที่สุด**.

ปรุจฉสมุปบาท แห่งการทะเลาะวิวาท.

ที่นี้ ก็เหลือแต่แบบเบ็ดเตล็ด พุทธอีกนิตเดียวก็จบ และหน้าหัวที่สุดท้าย. แรกพบสูตร สูตรนี้ ก็นึกขึ้นขึ้นมาทันที ว่าปรุจฉสมุปบาท หรือ อิทปปัจจยตา นี้ มันข้างเข้าไปอยู่หมดในที่ทุกหนทุกแห่ง; โดยเฉพาะเรื่องนี้ มันเกี่ยวกับการทะเลาะเบาะแว้งกัน; การที่คนเราจะทะเลาะเบาะแว้งกัน รบราฆ่าฟันกัน อะไรกันทำนองนี้ ก็เพราะ อิทปปัจจยตา ซ่อน. เรื่องนี้เคยอธิบายที่หนึ่งแล้วในเรื่อง อิทปปัจจยตา เกี่ยวกับฆราวาส. แต่เนื่องจากมันก็เป็น อิทปปัจจยตา แบบหนึ่ง จึงเอามาไว้ที่นี่ ในกลุ่มนี้ เพื่อให้การบรรยาย อิทปปัจจยตา ครังนี้มันมีครบทุกแบบ.

เรื่องปรุจฉสมุปบาทแห่งการทะเลาะวิวาท ที่ตรัสแก่พระอนนทันทรงยกเอาเวทนาเป็นจุดเริ่มต้น. เมื่อตะก็ได้พูดกันแล้วว่า ในโลกนี้ ทั้งสากลจักรวาลทั้งเวทนา ทั้งมนุษย์ ทั้งโลกไหนก็ตามใจ **ชั่วร้ายที่สุด คือเวทนา.** เพราะว่าทุกคน ทุกสัตว์ ทุกเวทนา มันเป็นทาสของเวทนา; มันสมัครเป็นทาส เป็นบ่าวเป็นข้า ของเวทนา; เพราะฉะนั้น **สิ่งที่เรียกว่า เวทนาเลยเป็นใหญ่ในจักรวาล :** ที่อุทิศให้ทำมาค้าขายก็เพื่อหาสุขเวทนา; เด็ก ๆ อุทิศให้เล่าเรียนก็เพื่อสุขเวทนา; คนแก่คนเฒ่าอุทิศให้เลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ก็เพื่อว่าแก่เข้ามันจะได้เลี้ยงเราตอบ ก็เพื่อสุขเวทนา; ทำบุญไปสวรรค์ก็เพื่อสุขเวทนา; อะไร ๆ ก็เพื่อสุขเวทนา, ถ้ามันเป็นเรื่องของสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ.

พระพุทธเจ้าท่านทรงยกเอาสุขเวทนามาเป็นฐาน เป็นต้นเหตุ ของการทะเลาะวิวาท, โดยตรัสว่า :-

- **เวทนา ปรุจฉ ตณฺหา = เพราะอาศัยเวทนา จึงมีตัณหา.** นี่ปรุจฉสมุปบาทหนึ่งแล้ว เพราะมีเวทนาจึงมีตัณหา.

ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา = เพราะอาศัยตัณหา จึงมีการแสวงหา :
 แสวงหาการเล่าเรียน แสวงหาเงิน แสวงหาเกียรติยศชื่อเสียง แสวงหาอำนาจ
 ยึดมั่นให้หมดทั้งโลก; นี่เรียกว่าการแสวงหา : เพราะมีตัณหา จึงมีการแสวงหา.

ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาภो = เพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีการได้.
 นี่ไม่ต้องอธิบาย มีการแสวงหา จึงมีการได้.

ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย = เพราะอาศัยการได้ จึงมีการปลงใจรัก :
 ได้อะไรมาเป็นของตัว มันก็ต้องปลงใจรัก; อะไรสักนิคมันก็ต้องปลงใจรัก.

วินิจฺฉโย ปฏิจฺจ นนฺทราโค = เพราะมีการปลงใจรัก จึงมีฉันทราคะ;
 คือความกำหนดด้วยความพอใจ.

นนฺทราคํ ปฏิจฺจ อหฺโมसानํ = เพราะมีความกำหนดด้วยความพอใจ
 จึงมีความสยบมัวเมา มีความฝงจิตฝงใจให้จมปลักอยู่ในสิ่งนั้น.

อหฺโมसानํ ปฏิจฺจ ปรีคฺคโห = เพราะมีความสยบมัวเมา ก็มีการ
 จับอกจับใจยิ่งขึ้น; คือเราจับอกจับใจในมัน มันก็จับอกจับใจในเรายิ่งขึ้น นี่คือ
 ปรีคฺคโห เหมือนกับผีสิงแล้ว.

ปรีคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ = เพราะมีการจับอกจับใจ จึงมีมัจฉริยะ,
 คือความตระหนี่. ตระหนี่ถึงกับไม่อยากให้ใครมาเห็นว่าตัวมีอะไรด้วยซ้ำไป.
 อย่างว่าแต่ละแบ่งให้คนอื่นเลย ให้เขาเห็นก็ยังไม่อยากให้เห็น. มัจฉริยะ มันมี
 ความหมายไกลถึงอย่างนี้. เรามีอะไรดีๆ ที่เราหลงรักขนาดนี้ เราไม่อยากให้คนอื่น
 แม้แต่ได้เห็นสักแวบด้วยซ้ำมั้ง : มีภรรยาสามีสวยๆ ใดๆ ก็ไม่อยากให้คนอื่นแม้แต่
 เห็น หรืออะไรทำนองนี้ เรียกว่า วัณณมัจฉริยะ.

มจฺฉริยํ ปรุจฉ อารกฺโข = เพราะมีความตระหนี่ จึงมีความหึงหวงหรือหวงกัน. หึงหวงนั่นแหละคือหวงกัน กันกาง ด้วยความหึง เรียกว่า อารกฺโข, แต่มีใช้อารักขาอย่างธรรมตา, ซึ่งจะทราบอย่างถูกต้องในคำอธิบายของข้อถัดไป.

อารกฺโข ปรุจฉ อารกฺขาธิกรณํ ทณฺหาทานสตถาทานกลหวิคฺคหวิวาท-
ตุวิตุวํเปสฺสญฺญมฺสวาทา = เพราะมีการหึงหวงนี้ จึงมีการทะเลาะวิวาทกระทบ
กระทั่งเพราะการหึงหวงนั่นเอง คือการใช้อาวุธไม่มีคม, การใช้อาวุธมีคม,
การทะเลาะวิวาทโกลาหลวุ่นวาย, การพูดว่ามึง ๆ กู ๆ, การส่อเสียดให้แตกร้างกัน,
การกล่าวมุสา, เป็นต้น. อนเเก ปาปกา อกฺุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ =
ทั้งนี้บาปอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลายเป็นอันมากขึ้น ย่อมเกิดขึ้น ด้วยอาการ
อย่างนี้.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสตามพระอานนท์ ในตอนสรุปว่า ถ้าไม่มีเวทนาแล้ว
เรื่องทะเลาะวิวาทอันนี้ มันจะเกิดขึ้นได้หรือ? พระอานนท์ก็ต้องตอบว่า ไม่ได้.

นี่เป็น ปรุจฉสมุปปาทแปลก คือ ปรุจฉสมุปปาทแห่งการ
ทะเลาะวิวาท. ขอให้จำไว้ด้วย; แล้วก็ไม่ใช่ว่าหมดเท่านั้น. นี่เราเอามาพูดกันพอ
เป็นตัวอย่างว่า แม้แต่การที่มนุษย์จะทะเลาะวิวาทกันในโลกนี้ ก็เพราะเวทนา
ที่เป็นไปในรูปของสิ่งที่เรียกว่า ปรุจฉสมุปปาท.

ปรุจฉสมุปปาทแห่งมิฉชาติปฏิฐิ.

ที่นี้มาถึงเรื่องสุดท้ายของปรุจฉสมุปปาท คือข้อที่ว่า มิฉชาติปฏิฐิเป็นผล
ของปรุจฉสมุปปาท? หรือเป็นเหตุของปรุจฉสมุปปาท? หมายความว่า อิทํปัจจยตา
ในลักษณะนี้ ที่จะทะเลาะวิวาทกัน หรือแม้แต่จะยึดมั่นถือมั่นตามธรรมดานี้

ก็ต้องมีเหตุมาจากมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งมาจากอวิชชา. **อวิชชาทำให้มีมิจฉาทิฏฐิ ;**
มิจฉาทิฏฐิทำให้มีปฏิจสมุปบาท ทุกชนิด ที่เป็นไปเพื่อความทุกข์.

สัมมาทิฏฐิ ก็จะเป็นปฏิจสมุปบาทเพื่อความดับทุกข์นั้นแหละ. เมื่อ
 เราแยกปฏิจสมุปบาทออกเป็น ๒ ฝ่าย คือเพื่อเกิดทุกข์ และเพื่อดับทุกข์ ; อย่างนี้
 มิจฉาทิฏฐิมันอยู่ฝ่ายเกิดทุกข์ ; สัมมาทิฏฐิมันอยู่ฝ่ายดับทุกข์.

แต่ถ้าพูดให้ลึกลงไปอีกทีหนึ่งแล้ว มันก็จะเป็นมิจฉาทิฏฐิชั้นแหละ
 ที่จะก่อให้เกิดปฏิจสมุปบาทเกิดขึ้น. ในสูตรนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสสรุปไว้สั้นที่สุด
 แล้วก็นำจดจำที่สุด ว่าสิ่งทั้งหมดในโลกนี้ มันมีอยู่ ๓ อย่างเท่านั้น : **มโนคือใจนั้น**
มีอยู่, ธรรมทั้งหลาย คือสิ่งทั้งหลาย มีอยู่, แล้ว **อวิชชาธาตุ** มีอยู่ ; ๓ อย่าง
 เท่านั้นพอ : มีใจ, แล้วก็มีสิ่งทั้งปวง, แล้วก็มีอวิชชาธาตุ คือธาตุแห่งความโง่,
 อวิชชาธาตุ ธาตุแห่งอวิชชา. ถ้าไม่มีอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างนั้นแล้ว เรื่องราว
 ต่าง ๆ ก็ไม่มี.

ใน ๓ อย่างนี้พิจารณาดูให้ดี ต้องมี **ใจ** อยู่อย่างหนึ่ง แล้วก็มี **สิ่งทั้งปวง**
 อยู่อย่างหนึ่ง แล้วก็มี **ธาตุแห่งความโง่** อีกอย่างหนึ่ง เป็น ๓ อย่าง ; ในโลกนี้.
 ถ้ามันไม่มีเสียเพียงอย่างเดียว ในโลกนี้ก็ไม่มีเรื่อง : พระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องเกิด,
 ความทุกข์ก็ไม่มี, แม้โลกมันก็ไม่มี. เดียวกันมันก็มีใจอยู่อย่างหนึ่ง, แล้วก็มีสิ่งทั้งปวง
 ที่จะเข้ามาถูกกับจิตใจ อย่างหนึ่ง, แล้วมีธาตุแห่งความโง่ พร้อมทั้งจะเข้าไปผสมโรง
 ในจิตใจ ; **พอได้ครบ ๓ เกดอ แล้วเกิดเรื่อง !**

ทรงอธิบายไว้ว่า ปุถุชนคนธรรมดา พอได้รับเวทนาอันใดซึ่งมันต้องได้รับ
 เพราะว่าในโลกนี้มีใจ กับมีสิ่งทั้งปวง เมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดกระทบเข้ากับใจก็เกิดผัสสะ
 เกิดเวทนา. พอเกิดเวทนาแล้ว ปุถุชนนั้นก็สัมผัสเวทนานั้นด้วยอวิชชาสัมผัส ;

เพราะว่าธาตุแห่งอวิชชาหรือธาตุแห่งความโง่นั้นพร้อมอยู่เสมอ ที่ไหนก็มี. พอเขาได้รับเวทนาเท่านั้น ธาตุแห่งอวิชชาก็เข้าผสมโรงด้วย บุคคลก็มีอวิชชาสัมผัสในเวทนานั้น ๆ เช่นมีสิ่งที่น่าเอร็ดอร่อย รู้สึกเอร็ดอร่อยเกจจิตใจของเขา; นั้นมันทำไปด้วยอำนาจของอวิชชา เรียกว่าอวิชชาสัมผัส แล้วก็จะเกิดตัวกู - ของกูทันที คือพอจิตมันรู้รสของเวทนาแล้ว มันจะเกิดตัวกู - ของกูอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาทันที; เพราะมันติดอกติดใจในเวทนานั้น.

นี่เขาแจกตัวกู - ของกูเป็น ๔ อย่างด้วยกัน เป็นรายละเอียดตามชื่อของทวิฏฐิ ที่นิยมพูดกัน สอนกัน ศึกษากัน ในประเทศอินเดีย ในสมัยนั้นว่าจะเกิดความยึดมั่นถือมั่นขึ้นในใจว่า *อสมัตถิ* = เรามืออยู่ข้าง; *ออยหมสมัตถิ* = เราเป็นอย่างนั้นข้าง; *ภวิสสุ อติปิ* = เราจักเป็นหรือจักมีข้าง; *น ภวิสสุ อติปิ* = เราจักไม่เป็นหรือจักไม่มีข้าง; *รูป ภวิสสนติปิ* = เราจักมีรูป เป็นสัตว์มีรูปข้าง; *อรูป ภวิสสนติปิ* = เราจักเป็นอย่างไม่มีรูปข้าง; *สญญี ภวิสสนติปิ* = เราจักเป็นอย่างมีสัญญาข้าง; *อสญญี ภวิสสนติปิ* = เราจักเป็นอย่างไม่มีสัญญาข้าง; *เนวสญญานาสญญี ภวิสสนติปิ* = เราจะเป็นอย่างมีสัญญาก็หาไม่ได้ ไม่มีสัญญา ก็หาไม่ได้ข้าง; รวมเป็น ๔ อย่าง; เพราะภาวะที่ตัวกูมันอยากเป็นนั้น มันมีเพียงเท่านั้น. ให้ได้เป็นไว้ก่อน แล้วเป็นได้อย่างนี้ ๆ ๆ ๆ; พอลงได้เป็นอย่างนั้นแล้วก็คือเป็นความทุกข์ เป็นอุปาทาน แล้วก็มีภพมีชาติ แล้วก็เป็นความทุกข์. ที่ว่าเราเป็นหรือเราจักเป็น เราเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นก็ตามเถอะ นั่นคืออุปาทาน ในปฏิจสมุปบาท.

อุปาทานนี้ ก็มาจากเวทนา ตัณหา; เวทนา ตัณหา มีเพราะว่าในโลกนี้ มันมีใจอย่างหนึ่ง มีสิ่งทั้งปวงอย่างหนึ่ง มีธาตุแห่งความโง่อย่างหนึ่ง, มีอยู่ ๓ อย่าง; มันก็ปรุงขึ้นมาเป็นมิถิยาทวิฏฐิ ประเภทอัสสมิมานะ หรือสักกายทวิฏฐิก็ตาม แล้วแต่จะเรียก, ทำให้สำคัญว่าเราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นอย่างโน้น. ที่นี้ตา

หู จมูก ลิ้น ใจ ของเขาก็กลายเป็นว่ามีไว้เพื่อให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์; แล้วก็มีคุณทุกอย่างเป็นสิ่งธรรมดา.

เรื่องปฏิจลสมุปบาทนานาแบบ หลายๆอย่าง หลายๆชนิด นำมากล่าว สำหรับเป็นเครื่องเปรียบเทียบในการศึกษา มันก็มีอยู่อย่างนี้เอง : ปฏิจลสมุปบาท เกิดทุกข์, ปฏิจลสมุปบาทดับทุกข์, ปฏิจลสมุปบาทเปลี่ยนทุกข์ให้กลายเป็นดับทุกข์, ปฏิจลสมุปบาทแห่งการทะเลาะวิวาท, กระทั่งปฏิจลสมุปบาทสักแต่ทำให้เกิด มิฉันทวิภูฏี; เหล่านี้ เป็นตัวอย่าง; เรียกว่าปฏิจลสมุปบาทนานาแบบ หลายๆแบบ พอที่จะเป็นตัวอย่าง ตามที่อธิบายกันวันนี้; และก็ให้อธิบายละเอียดที่สุด ในพวก ที่เกี่ยวกับปริยัติทั้งสี่.

บัดนี้เป็นอันว่า โปรแกรมหรือกำหนดกาลเรื่อง ปฏิจลสมุปบาท ของเรา สิ้นสุดลงในวันนี้ เป็นการบรรยายครั้งที่ ๑๓. การบรรยายครั้งต่อไปจะขึ้นภาคใหม่ที่เรียกว่า ภาควิสาขบูชา; จะเริ่มเปลี่ยนเรื่องชุดใหม่; ชุดต่อไปนี้จะเรียกว่า **ชุดพุทธจริยา**; ก็จะพรรณนาเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ในลักษณะต่างๆ กัน ตลอดทั้งภาค ซึ่งมีอยู่ ๑๒ วันเสาร์.

สำหรับวันนี้ ก็ขอสรุปความว่า เรื่อง อิเหนา จักรวรรดิ แห่งที่ควรจารู และ แห่งที่ควรจะช่วยกันนำเอาไปทำให้เป็นของดีสำหรับทุกคน นี่ก็พอสมควรแล้ว. ขอให้ช่วยทำให้สมตามความตั้งใจด้วย : ให้นอนละเมอเป็น อิเหนา จักรวรรดิ ก็เป็น อันใช้ได้.

พจนันท์ สำหรับการบรรยายนี้.